

INVITED ADDRESS

PSYCHOANALYSE EN HERMENEUTIEK*

[PSYCHOANALYSIS AND HERMENEUTICS]

Gaston VANDENDRIESSCHE
Onderzoekscentrum Dieptepsychologie
Universiteit Leuven

The author, having lectured for many years on psychoanalysis on the one hand, and hermeneutics on the other, focuses in his retirement address on the „encounter” of these two „disciplines”. He moves both on the level of theoretical epistemology and on that of epistemological field-work, thus paying attention not only to the notional and conceptual area of the encounter but also to the results of concrete epistemological analyses of psychoanalytic work. The negative and positive aspects of the encounter are elucidated on both sides. It is assumed, for one, that the epistemological identity of psychoanalysis is basically to be searched for within the orbit of the humanities; and, for the other, that psychoanalysis, if only it is willing to be a science, ought to behave accordingly, rendering explicit and practically acknowledging its dependence upon the methodological requirements of hermeneutics. Methodological hermeneutics, on the other hand, while emphasizing its differences with philosophical hermeneutics, should more clearly than it has done thus far, sort out and define what the various methodological approaches which it is grouping have in common, to the benefit of its own evolution yet also to the benefit of disciplines such as psychoanalysis which are in need of further hermeneutic clarification and support.

Er waren eens twee monniken. Het was, zoals dat bij monniken inderdaad vaak het geval is, niet direct duidelijk hoe men ze moest onderscheiden. Toch was er hier een nogal tekenend verschil, want de ene was bijziende en de andere was scheel. Op een bepaalde dag kwamen die twee monniken naar elkaar toe in een wandelgang van hun klooster, en wat moest gebeuren gebeurde toen inderdaad: ze botsten op elkaar. Nu was het wel waar dat beide monniken reeds ver gevor-

* Bibliografie wordt slechts in zoverre gegeven als die nuttig kan zijn tot het verhelderen van de inhoud van de tekst. Systematiek en exhaustiviteit worden dus in geen enkel opzicht nagestreefd. — Onder de velen aan wie ik dank ben verschuldigd vermeld ik hier enkel diegenen die met competentie en vriendschap van uit diverse gezichtspunten de tekst van de hier geboden eindles hebben nagelezen: Dr. Jaak Vandenbulcke, docent hermeneutiek aan het Centrum voor Kerkelijke Studies te Leuven, Dr. Herman Roelants, professor wetenschappen aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte, Leuven, Dr. Rik Bostoën, emer. professor wijsbegeerte aan de Universitaire Faculteiten Sint-Aloysius, Brussel, en Dr. Alfons Marcoen, professor ontwikkelingspsychologie aan de K.U. Leuven. Voor het toegewijde secretariaatswerk in het raam van Psychologica Belgica dank ik hier ook graag Mevr. Betty Dang-Vanden Bavière, Leuven.

derd waren in de deugd, maar blijkbaar toch nog niet ver genoeg om bij zo'n botsing hun plotse opwellingen van wrevel te kunnen beheersen. „Kijk waar je loopt”, gromde de schele monnik tot de bijziende monnik. Maar deze, de bijziende dus, was niet op zijn tong gevallen, en prompt gaf hij als antwoord aan de schele monnik: „Loop jij dan maar waar je kijkt”.

Kijk waar je loopt, loop waar je kijkt. Men zou die uitwisseling van reacties als tekenend kunnen zien voor heel wat aspecten van de dialoog tussen psychoanalyse en hermeneutiek, zoals die dialoog tot dusver is verlopen en nog steeds verloopt. Dat is inderdaad het onderwerp van de uiteenzetting die ik hier als eindles zal voorbrengen. Dat onderwerp heeft diepe kenkritische wortels, en althans in principe zou ik hier met u een wandeling kunnen maken doorheen de soms hoog-abstrakte standpunten van de auteurs die zich door de componenten van die problematiek hebben laten boeien. Het lijkt mij echter hier niet de plaats om door te veel moeilijke woorden, te veel onderscheiden, en te lange reeksen namen van auteurs een kloof tot stand te brengen in een situatie die eerder op het omgekeerde is ingesteld. Maar zelfs zó blijft het een moeilijke materie, ik wil het niet verhelen, en ik zie niet goed hoe ik mijn eindles voor u „light” kan serveren. Voor degenen onder u echter die bewust of onbewust nog zouden hebben af te rekenen met examenangsten kan ik geruststellend verzekeren dat, hoeveel er ook veranderd wordt aan deze universiteit en haar examenreglementen, men tot nu toe over emeritaatslessen geen examens denkt af te nemen. Ik sta dus tegenover mijn auditorium vrij machteloos, zoals dit trouwens ook past bij de situatie, vermits men bij de bevordering tot het emeritaat inderdaad een goed deel macht inlevert. Wat mijn auditorium betreft, troost ik mij echter met de gedachte dat niemand van u naar hier gekomen is omdat hij daartoe door een lessenrooster werd gedwongen, en ik hoop dat ik althans ten dele juist ben wanneer ik daaruit een zekere belangstelling voor het hier behandelde onderwerp afleid.

Mij in elk geval ligt het onderwerp nauw aan het hart. Ik heb het voorrecht en het geluk gehad vele jaren te mogen werken op twee boeiende wetenschappelijke terreinen: dit van de psychoanalyse en dit van de hermeneutiek, en ik ben dan ook ten eerste geïnteresseerd aan de ontmoeting tussen beide disciplines. Die ontmoeting is in feite een ontmoeting tussen twee blikvelden, en derhalve, indien we de ontmoeting zelf willen verstaan, kunnen we ons best die twee blikvelden eigen maken. De eerste vraag zal derhalve zijn: hoe verschijnt de hermeneutiek aan de psychoanalyse; de tweede vraag wordt dan: hoe verschijnt

de psychoanalyse aan de hermeneutiek. In een derde punt zal ik dan uit de ontmoeting zelf zeer kort enkele gezichtspunten afleiden waaruit, naar ik aanneem, elk van de betrokken gesprekspartners zijn voordeel zou kunnen halen in het perspectief van verdere ontwikkelingen. Vermits ik met betrekking tot mijn eindles het voornemen heb gemaakt hoge abstractie te vermijden is het mijn bedoeling de hier opgeworpen vraagstelling in hoofdzaak te illustreren van uit mijn dagdagelijkse wetenschappelijke reflectie en van uit mijn ervaringen omtrent dat alles. Zo, wat heeft de ontmoeting tussen de psychoanalyse en de hermeneutiek mij geleerd, niet zozeer „in vitro” dan wel „in vivo”?

Ik moet u echter vragen nog even wat geduld te oefenen, daar het bij wijze van inleiding noodzakelijk is vooraf een minimum aan notionele preciseringen aan te brengen en meteen ook grenzen te trekken rond het onderwerp dat ik wil behandelen. Ten eerste op het gebied van de psychoanalyse. De psychoanalyse is een zeer rijk denkgeheel, waarin inzichten van althans ogenschijnlijk zeer diverse natuur circuleren. Sommige inzichten sluiten zeer nauw aan bij de klinische interpretatie, andere — zoals de noties verdringing, sublimatie, enz. — stijgen daar iet of wat boven uit, en weer andere — zoals de noties Es en Ueberich — maken deel uit van een zeer abstract geconstrueerd persoonsbeeld. Deze laatste categorie van inzichten, die meestal als metapsychologie wordt gekenschetst, laten we hier buiten beschouwing, niet omdat wij denken dat wat hier wordt gezegd niets daarmee kan te maken hebben — wij spreken ons daarover nu niet uit — maar omdat het bespreken daarvan in het korte tijdsbestek waarover wij beschikken gewoon onmogelijk is. Wij houden ons dus bij de psychoanalyse in zoverre die nog min of meer direct herkenbaar kan worden vervolgd tot haar klinische wortels. Een zo omschreven psychoanalyse omvat trouwens nog steeds veruit het grootste gedeelte van de inzichten die men gewoonlijk onder die hoofding catalogiseert.

Niet alleen aan de kant van de psychoanalyse echter, ook aan de kant van de hermeneutiek is er een voorafgaande verheldering nodig. Niet iedereen, het zij vooraf duidelijk gemaakt, is bereid die term te gebruiken als een vanzelfsprekend equivalent van het wetenschappelijk interpreteren. Niet iedereen gaat er verder mee akkoord die term zonder nuances een epistemologische plaats toe te kennen in het raam van de psychoanalyse: bepaalde psychoanalytici zullen beslist de term interpretatie verkiezen, en dan nog zo dat zij te allen prijze de originaliteit van de psychoanalytische interpretatie willen beklemtonen, een originaliteit die niet reduceerbaar is tot het algemene kader van wat men traditioneel

onder hermeneutiek verstaat;¹ anderen weer, opnieuw met betrekking tot de psychoanalyse, zullen het hebben over een speciale vorm van hermeneutiek die zij Tiefenhermeneutik noemen.² Niet iedereen is het verder eens over de inhoud en het bereik van de term hermeneutiek op terreinen waar men nochtans eensgezindheid zou kunnen verwachten: bepaalde historici, bij voorbeeld, zullen de hermeneutiek alleen tot een bepaalde zone van hun wetenschappelijk approach beperken.³

Ik moet u heel wat van de door al die onderscheiden gepostuleerde ophelderingen en discussies besparen, maar zeker één belangrijk onderscheid mag ik niet nalaten in reliëf te stellen. Aan de ene kant is er de hermeneutiek als wijsgerig denkontwerp, b. v. het wijsgerig situeren en verhelderen van de zinwereld waarin wij leven en van de zinshorizon waartegenover alles wat wij denken zich afspeelt. Aan de andere kant is er de hermeneutiek als een door wetenschapskritische reflectie gedragen methode. De wijsgerige hermeneutiek, begrepen zoals zojuist gesteld en hoe belangrijk ook op zich, wordt hier verder buiten beschouwing gelaten. Wij beperken ons derhalve tot de hermeneutiek als een kenkritisch gesitueerde methode, wel wetende nochtans dat epistemologie ook tot de wijsbegeerte behoort, en verder dat de scheiding tussen de wijsgerige en de methodologische hermeneutiek, zones van historische verstrengeling en van overgangen op bepaalde terreinen niet uitsluit. Het zij mij toegestaan in dit verband met waardering en erkenning naar Ricœur en naar de zopas 90 jaar geworden Gadamer te verwijzen.

Met de zojuist opgesomde nuances voor ogen komt het ons thans voor dat hermeneutiek, zoals wij die verder zullen verstaan, het best kan worden gezien als de wetenschappelijke decodering van betekenisinhouden. Concreet houdt dit in dat op de vraag: wat betekent dit, de hermeneutiek de inzichtelijkheid en de regels aanreikt volgens dewelke men wetenschappelijk kan affirmeren dat dit dit betekent.

DE HERMENEUTIEK IN HET BLIKVELD VAN DE PSYCHOANALYSE

Wij beginnen bij het blikveld van de psychoanalyse. Een goed deel van de psychoanalytici, zoals ook andere klinici, liggen zeker niet wakker van kenkritische scrupels. Zij doen hun werk, zijn bekommerd om het welzijn van hun patiënten, hebben vertrouwen in het therapeu-

¹ Laplanche, Jean. *Interpréter [avec] Freud. L'arc*, 1968: 37-46.

² Habermas, Jürgen. *Erkenntnis und Interesse*. 1977-4: 420 p.

³ Ankersmit, F.R. *Denken over geschiedenis*. 1984: 330 p.

tische ontwerp, en, indien dit laatste in concreto meevalt, kijken zij met voldoening terug op het klinische verloop dat gaat van het geblokkeerde symptoom, doorheen en overheen de transfer of overdracht, naar de bevrijdende affectherstructurering. In hun blikveld duikt de hermeneutiek gewoonweg niet op en men zou het best kunnen begrijpen indien zij de mening zouden toegedaan zijn dat dit methodologisch ontwerp zonder meer niet moet optreden. Die klinici bewegen zich vlot op het klinische veld, en voor zover er expliciete logica mee gemoeid is, is dat alleen de klinische logica.

Men heeft in de actuele ontwikkeling van de wetenschap echter niet lang die houding van globale negatie of verwaarlozing kunnen handhaven, zeker niet in op wetenschap ingestelde milieus. Indien de psychoanalyse haar plaats wil opeisen in het wetenschappelijk bedrijf, zo stelde men dan in die middens, dan moet ze maar haar geloofsbrieven aanreiken. Vaak was de verwachting daarbij dat ze die geloofsbrieven eigenlijk niet heeft, dat haar statuut met andere woorden louter klinisch is maar niet echt wetenschappelijk. Gezien de eisen die van die middens uitgingen is er bij de op wetenschap ingestelde psychoanalytici derhalve een tijdlang een uitgesproken honger geweest naar epistemologie, precies omdat die honger in vroegere jaren zo weinig was gestild.

Dat alles werd door heel wat psychoanalytici innerlijk vertaald en verwerkt tot een uitdagende opdracht, want velen voelden het aan als een onterechte miskennenning wanneer men de plaats van de psychoanalyse beperkt wilde zien tot die van een min of meer interessante, maar uiteindelijk niet wetenschappelijke praxis. Psychoanalyse heeft een volwaardig wetenschappelijk statuut, zo stelden die psychoanalytici dan, of ze kan minstens tot een volwaardig wetenschappelijk instrument worden omgewerkt. Maar hoe? En welke plaats wordt daarbij ingeruimd aan de hermeneutiek?

Abstracte kenkritische afwijzing

Hier hebben vele psychoanalytici soms als vanzelfsprekend een keuze gedaan, een keuze die door Ishak Ramzy treffend wordt getekend als „the craving of psychoanalysts to find shelter under the umbrella of natural science and to adopt its methods”⁴. In heel wat kenkritische milieu's kende men immers toen — zoals ook nu nog — een overheersende rol toe aan het positief-wetenschappelijk denkmodel, wat men

⁴ Ramzy, Ishak. Research aspects of psychoanalysis. *The psychoanalytic Quarterly*, 1963: 59.

courant het experimentele denkmodel noemt, maar dat ook wel het hypothetico-deductieve of analytisch-empirische denkmodel wordt geheten, daargelaten of die gelijkstellingen altijd ten volle gerechtvaardigd zijn. Hoe dan ook, zo belangrijk was het appèl dat van dit denkmodel uitging dat men stilaan alleen nog als wetenschap ging beschouwen wat in de krachtlijnen van dit model kon worden ingepast en zich volgens dit model kon handhaven. Wat dit niét kon werd afgestoten, of hoogstens als voorstadium geïntegreerd. Wij herkennen hier een dichotomie die veel werken van experimentele psychologie onderschraagt en waarbij er geen eigen wetenschappelijke ruimte overblijft voor onderzoek dat zich buiten een geformaliseerd experimenteel project aandient, hoe hermeneutisch-kritisch dit onderzoek ook moge gebeuren. Het overigens zo waardevolle werk van Nisbett en Ross, b.v., wordt door een dergelijke onderliggende epistemologische optie aan de basis scheefgetrokken.⁵

In dergelijke perspectieven is de epistemologische positie van de psychoanalyse dan ook duidelijk. De psychoanalytische bevindingen, zo stelde bij voorbeeld de Groot, zijn interessante hypothesen maar pas dan ontstaat er echt wetenschappelijk inzicht wanneer die hypothesen experimenteel zijn getoetst.⁶ Hiermede kwam de psychoanalyse terecht in het wetenschappelijk bedrijf, zeker, maar die plaats was de wachtkamer van het laboratorium, niet het laboratorium zelf. De sfeer in die wachtkamer was trouwens best aanvaardbaar, naar het bleek: want de psychoanalyse, hoe eigenaardig dit ook moge klinken, werd er geplaatst in het gezelschap van het gezond verstand. Gezond verstand is uiteindelijk niet zo slecht, want het is gezond, inderdaad, maar wetenschap, zo stelde men terecht, is eigenlijk wat anders. In het psychoanalytisch interpreteren zelf, zo ging men dan verder, bestaat er geen wetenschappelijke canon, geen meetlat, geen maatstaf waarbij men een goede van een slechte interpretatie kan onderscheiden. Wil men bereiken dat wat men objectiviteit en wetenschappelijke houdbaarheid noemt dan moet men uit die interpretatie toetsbare affirmaties afleiden, predicties maken, en de werkelijkheid op onbevooroordeelde wijze laten beslissen over wat al dan niet kan worden behouden, of minstens over dat wat moet worden verworpen. Binnenin het interpreteren zelf echter, is men wetenschappelijk stuurloos. Het heeft bovendien geen zin in dit verband

⁵ Nisbett, Richard & Ross, Lee. *Human inference: strategies and shortcomings of social judgment*. 1988: 334 p.

⁶ de Groot, A. *Methodologie*. 1961: 415 p.

te grijpen naar de hermeneutiek als naar een laatste redplank want, om het met Eysenck te zeggen, de „hermeneutic principles [...] remove psychoanalysis completely from science”, namelijk de „science in the traditional mould”.⁷

Dat alles moet hier niet verder worden ontleed, daar het tot de bredere kenkritische achtergrond behoort van ons probleem. Maar het kan toch ook niet helemaal worden ontgaan want het werpt een interessant licht op de houding van veel epistemologisch georiënteerde psychoanalytici, en het verklaart meteen hun houding tegenover hermeneutiek, als men zich maar herinnert dat hermeneutiek de wetenschap is van het verantwoord interpreteren. Want indien bedoelde psychoanalytici in het zojuist geschetste beeld van wetenschappelijkheid hun eigen inferentievorm herkennen en erkennen, dan hebben zij meteen een beeld aanvaard dat aan hun benadering een wetenschappelijk statuut toekent, inderdaad, maar een beeld waaruit de hermeneutiek als volwaardig epistemologisch approach is geweerd. De in de psychoanalyse ontwikkelde interpretaties bekomen in dit perspectief onontwijkbaar het statutaire stigma van de voorwetenschappelijkheid. Zelfs al zou de psychoanalyse eerste-rangs-interpretaties brengen, zelfs al zou men tegen die interpretaties geen enkele valabele tegenaanduiding kunnen formuleren, zelfs al zou men alle mogelijke achtergronden en denklijnen toegankelijk maken waarop die interpretaties in feite stoelen, kenkritisch blijven dergelijke interpretaties tweederangs-inzichten. Wie niet van de adel is is niet van de adel, zelfs al is hij heel wat adellijker dan sommige „nobiljons”.

Bij die situatie hebben zich sommige psychoanalytici de facto neergelegd. Op die wijze, zo zou men kunnen zeggen, hebben zij hun interpretatieve eigenheid, hun hermeneutiek gebruikt als wisselmunt waarmee ze de plaats van de psychoanalyse in de wetenschap konden afbetalen. Voortaan, zo zou men er kunnen aan toevoegen, moesten zij zich eigenlijk toch wat schamen om de zo dominante interpretatieve dimensie van hun discipline, want deze blijft voorwetenschappelijk. En dat waarover men zich schaamt neemt men liefst zo weinig mogelijk in zijn blikveld op: men wendt er quasi-instinctief het hoofd van af. Wat men kan verwachten gebeurt dan ook inderdaad: dat waarvan men het hoofd afwendt verkwijnt, zoals een verstoten kind. Op die wijze is

⁷ Eysenck, Hans J. Failure of treatment — failure of theory? In: Open peer commentary [op boek van Adolf Grünbaum, zie noot 13]. *The behavioral and brain sciences*, 1986: 236.

omwille van de wetenschappelijkheid het hermeneutisch aspect van de psychoanalyse inderdaad vrij lang verwaarloosd geworden.

Concrete kenkritische afwijzing

Tot zover een eerste vorm van afwijzing van de hermeneutiek door een aantal psychoanalytici, een vorm van afwijzing die wij als abstract-kenkritisch hebben gekenmerkt daar haar directe trefpunt de ideologie zelf is. Maar er is nog een tweede vorm van afwijzing, en die zou men — indien men tenminste aanneemt dat het hier alleen gaat om accentverschillen — een concrete kenkritische afwijzing kunnen noemen daar haar aansluiting bij het klinisch gebeuren meer direct herkenbaar is. Een aantal psychoanalytici manifesteren inderdaad een onverwerkte onwennigheid tegenover hermeneutiek daar deze de facto te arm blijkt te zijn om de grote rijkdom, de veelzijdigheid, en kort gezegd zelfs de eigenheid van het psychoanalytische gebeuren op te vangen.

Om die houding te situeren moeten we even stilstaan bij het concrete beeld dat een aantal psychoanalytici min of meer bewust in zich dragen met betrekking tot de hermeneutiek. Voor sommigen onder hen is de hermeneutiek de facto synoniem met ofwel tekstwetenschap ofwel geschiedeniswetenschap. Twee concrete scenes kunnen dan als polariteiten meespelen in de comparatieve beeldvorming. Aan de ene kant is er de psychoanalyticus die in volgehouden afstandelijkheid, jawel, maar in feite in hoogste dynamische betrokkenheid in een sterke affectieve uitwisseling met zijn patiënt terechtkomt. Aan de andere kant is er het beeld van de eenzame kamergeleerde die pendelt tussen tekst en woordenboek, voor wie op dit moment menselijke interactie als storend wordt ervaren, en die sine ira et studio probeert een betekenis in haar juiste toedracht te vatten of een vroeger feit kritisch terug op te bouwen.

Het gaat niet op, vindt die psychoanalyticus dan, beide scenes tegen elkaar af te wegen, niet zozeer omdat het ene principieel zwaarder zou wegen dan het andere maar zonder meer omdat de weegschaal niet deugt: een analyticus is gewoon niet iemand die een boek leest of een gothische letter met een vergrootglas tracht te preciseren. In de hermeneutiek kan een gelezen tekst uiterst moeilijk zijn, maar hij ligt nooit dwars en hij verkrampst zich ook nooit in een houding van weerstand: het boek dat de hermeneut bestudeert, wordt inderdaad nooit kwaad. In de hermeneutiek kan men als kunsthistoricus een mooi vrouwenbeeld bestuderen, maar dit vrouwenbeeld zelf wordt nooit op u verliefd.

In de hermeneutiek kan een raadselachtige passage lang haar betekenis verborgen houden, maar zij verloochent haar betekenis niet, en zij heeft geen innerlijk geheugen dat kan worden beluisterd doorheen een loskomende verdringing. Hermeneutiek, zo zou men derhalve kunnen stellen, heeft in feite niets te maken met de dramatiek van het intermenselijke proces, laat staan van het psychoanalytisch intermenselijke proces in al zijn klinische complexiteit. Zij is statisch, niet dynamisch. Haar wereld is die van het gemummificeerde woord, het geverniste ikoon, of het versteende beeld. Zij is als het ware van nature uit kamerwetenschap, en wordt dan ook soms, wanneer vernoemd in het orbiel van de psychoanalyse, gestereotypeerd als het pieteputerige werk van pedanten die niet opgewassen zijn tegen grootse visies en daarom terugplooiën naar het vaak onbenullige detail. De hermeneutiek bestudeert met een vergrootglas het opschrift op de sokkel van het mooie psychoanalytische beeld, maar heeft eigenlijk niet het talent en de mogelijkheden om met de belangrijkste dimensies van het kunstwerk zelf in beroering te treden. Hermeneutiek, zo laat men dan verder wel eens verstaan, is eventueel wel toepasselijk op die gevallen waarin het interpersoonlijke geen rol speelt, zoals wanneer Freud het historische Haitzman-geval bestudeert⁸ of wanneer hij een literair product zoals Gradiwa psychoanalytisch situeert.⁹ Hermeneutiek, om het wat sterk uit te drukken en met een terminologie die wij omwille van haar sprekend karakter nog verder zullen gebruiken, is dan misschien nog goed voor de dode psychoanalytische gevallen, maar zeker niet voor de levende. Met betrekking tot de laatste schiet zij duidelijk tekort: het gaat immers niet op te luisteren naar een schilderij of te zien naar muziek, het gebruikte orgaan moet passen bij dat wat men percipieert.

Dat er bij dat alles in de psychoanalyse nog een onbewuste dimensie wordt toegevoegd kan de wederzijdse aanpassing alleen nog maar bemoeilijken. Wanneer er „neen” gezegd wordt zal de hermeneut „neen” verstaan, daar waar de psychoanalyticus in bepaalde gevallen het „neen” terecht als „ja” zal duiden. Herinneringen staan soms bol van een verleden dat zelfs aan de betrokken persoon „nog” niet bekend is en waarvan de hermeneut geen vermoeden kan hebben daar dit verleden niet door studie maar alleen door een therapeutisch proces aan

⁸ Freud, Sigmund. Eine Teufelsneurose im siebzehnten Jahrhundert. 1923. *Gesammelte Werke*, XIII, 1947: 315-353.

⁹ Freud, Sigmund. Der Wahn und die Träume in W. Jensens 'Gradiwa'. 1907. *Gesammelte Werke*, VII, 1947: 29-125.

de oppervlakte kan worden geholpen. Kan een hermeneut dergelijke onberekenbare en troebele zones van de betekeniswereld wel aan? Laplanche spreekt hier van „Le caractère scandaleux de l'inconscient”, en hij voegt er aan toe: „il serait parfaitement utopique — ou inquiétant — de croire que la psychanalyse, comme savoir, sera jamais intégrée sans faille, résidu ni malentendu, dans un concert idéal des sciences humaines”.¹⁰

Het is daarbij vanzelfsprekend dat ook psychoanalytici de hermeneutiek op zich als waardevol of zelfs als zeer waardevol kunnen zien. Maar dit valoriseren van de hermeneutiek op wat men als haar eigen terrein beschouwt neemt bij een aantal onder hen niet het gevoel weg dat hermeneutiek het terrein der psychoanalyse best niet zou betreden daar zij er eigenlijk epistemologisch niet thuishoort ingevolge onaangepastheid en ontoereikendheid. Schoenmaker blijf bij je leest, zeggen die psychoanalytici dan, of: loop waar je kijkt. In die richting heb je werk genoeg, in die richting ligt je eigen werk. De psychoanalyse zal haar plan wel trekken.

Abstracte kenkritische aanvaarding

Bij sommige psychoanalytici bestaat de hermeneutiek gewoon niet, hebben we gezien, en bij sommige anderen wordt zij afgewezen op basis van abstract-epistemologische inadequatie of op basis van concreet-epistemologische ontoereikendheid. Maar daarmee hebben wij nog niet het hele blikveld van de psychoanalyse in verband met hermeneutiek verkend. Want anderen, die eveneens op zoek zijn gegaan naar de wetenschappelijke grondslagen van de psychoanalyse, zijn op die zoektocht terecht gekomen bij diezelfde hermeneutiek die door bepaalde psychoanalytici wordt verwaarloosd of afgewezen. En ook hier stelt men een dubbel uitgangspunt vast: enerzijds de epistemologische doctrine of ideologie, anderzijds de meer concrete epistemologische benadering. Wij beginnen bij de epistemologische doctrine en derhalve bij de vaststelling dat er zoals bekend in de laatste jaren heel wat beweging is gekomen in de kenkritische opvattingen. Het is niet de bedoeling hier uitgebreid op in te gaan, maar in het kader van het besproken onderwerp is het niet mogelijk die thematiek helemaal onberoerd te laten. De bedoelde ontwikkeling kan, zeer kort geschetst, als volgt worden gekristalliseerd rond drie brandpunten van reflectie.

¹⁰ Laplanche, Jean. Reconnaître la recherche psychanalytique. *Psychanalyse à l'Université*, 1982: 353.

Ten eerste merkt men dat een impliciete en in feite ook psychologisch getinte grondslag waarop de zogezegde superieure waarde van het experiment zich meent te kunnen handhaven, bevraagd wordt. Wie exclusief staat aan de kant van het experiment laat inderdaad vaak de indruk dat hij aan de basis van zijn inzicht kenmerken toeschrijft die hij aan het voorwerp zelf er van toekent, alsof dus zijn inzicht omtrent het experiment experimenteel zou zijn gefundeerd, en derhalve vrij zou zijn van alle „wijsgerige” afhankelijkheid. In feite is zijn gezichtspunt exponent van een optie die niet beperkt experimenteel maar algemeen epistemologisch is gesitueerd. Nergens wordt de alom-geldende positie van de experimentele methode door een daartoe ontworpen experiment aangetoond: zij volgt uit kenkritische bezinning en kan dan ook, zo nodig, van uit kenkritische bezinning worden gerelativeerd.

Ten tweede is er heden ten dage een groeiend inzicht omtrent hetgeen wat men door wetenschappelijke methode eigenlijk dient te verstaan. Wetenschappelijke methode wordt niet of niet alleen meer ontworpen en vastgelegd van uit een maximaal abstract, uniform, en algemeen geldend handelingspatroon, maar van uit de onderkende probleem-oplossende potentialiteiten van bepaalde handelingspatronen met betrekking tot bepaalde soorten fundamentele vraagstellingen.¹¹ Het is niet de methode die de vraagstelling moet bepalen maar de vraagstelling de methode, zo zegt men nu, en vandaar komt men als vanzelf op een belangrijke perspectiefverschuiving. Is het de aard van de gegevens en van de vraagstelling die de aard van de methode bepaalt, dan kunnen er naargelang van de aard der verschillende gegevens en naargelang van de aard der verschillende vraagstellingen ook verschillende methodes zijn, methodes die derhalve elk hun eigen mogelijkheden maar ook elk hun

¹¹ Cheshire, Neil & Thomae, Helmut. Metaphor, neologism and 'open texture': implications for translating Freud's scientific thought. — Ontwerp-tekst van te publiceren artikel in het kader van een project over „The use of metaphor in psychoanalysis”; 25: „The brief of 'scientific realism' is to represent the methods, discourse and explanations of empirical sciences as they actually occur *in vivo*, rather than as they have tended to appear in philosophy text-books. [...] Characteristic of real science is *variety*. Variety in methods of observation, investigation and data collection; variety in the types and uses of evidence, that is to say, drawing data not just from the results of controlled experiments but, in psychology for example, paying attention to the personal accounts and narratives which people construct about their own actions and experiences; variety in the logical patterns of explanation that are constructed, especially by proposing models for generative mechanisms in the 'deep structure' of systems, and not necessarily by looking for overriding causal laws; and variety in the methods and logic of validation, which is not confined to the results of crucial experiments but has a place also for principles of coherence and convergence, — thus shading into the logic of validation in hermeneutics”.

eigen beperkingen hebben. Methodenmonisme, met andere woorden, schijnt meer en meer te worden vervangen door methodenpluralisme, en meteen wordt een hiërarchische structuur vervangen door een nevenschikkende. Hermeneutiek komt hiermee niet langer onder het positief-wetenschappelijk model te staan, maar er naast.

Ten derde, en nauw aan het voorgaande verwant, is er een groeiende gevoeligheid voor de complexiteit van de gegevens die in het methodologisch-wetenschappelijk ontwerp worden opgevangen en er op hun houdbaarheid worden bevraagd. Die gevoeligheid ontwikkelt zich bij velen tot een allergie tegenover alles wat naar reductie wijst, vooral dan naar reductie die zichzelf niet als dusdanig herkent en op die wijze principieel wordt. Het object van de wetenschap heeft ook zijn rechten, zegt men dan, en wetenschap waarin men het object van het onderzoek niet meer kan herkennen is aan de wortel vertekend. Meer bepaald leidt dat alles tot een voortgezette bezinning omtrent het begrip causaliteit. Causaliteit introduceert de onderzoeker als vanzelf in de wereld van de fysica en maakt meteen de keuze van de experimentele benadering even vanzelfsprekend. Maar is dat begrip, zoals in de fysica gebruikt, voldoende rijk om op bepaalde terreinen zonder meer vertegenwoordigend te kunnen optreden voor de volle rijkdom van het te toetsen gegeven? Heeft dit begrip sprekkingsrecht voor de toetsing van zinsconstellaties waarbij de concrete en toetsende zinsverheldering uit de context moet worden verwacht? Erdelyi zegt inderdaad terecht: „When one establishes the meaning of an unknown word from its context, one does not establish that the context has caused the unknown word”,¹² en toch, zo voegen wij er aan toe, heeft men wetenschap bedreven. Maar heeft het begrip causaliteit misschien het alleen-recht tot spreken wanneer het gaat om motivationele gehelen waarin men toch altijd een vorm van dynamiek onderkent? Zijn, met andere woorden, „reasons” zonder meer te vertalen als „causes”? Wij raken hier aan een zeer moeilijk en blijkbaar nog niet volledig uitgeklaard probleem. In elk geval echter moet het begrippenkader dat bij de studie van motivationele gehelen wordt aangewend oog hebben voor het feit dat motivationele structuren niet denkbaar zijn zonder zinsdimensies die tenminste óók om erkenning en verwerking vragen. Bij auteurs zoals Grünbaum b.v. wordt in de epistemologische situering van de psychoanalytische motivationele gestalten zonder voldoende uitgewerkte reflectie quasi-instinctief de

¹² Erdelyi, Matthew H. Psychoanalysis has a wider scope than the retrospective discovery of etiologies. In: Open peer commentary [op boek van Adolf Grünbaum, zie noot 13]. *The behavioral and brain sciences*, 1986: 234.

bocht genomen naar causaliteit-zonder-meer, en men merkt er weinig of geen besef van die aspecten van de rijke werkelijkheid die op die wijze in de kou komen te staan: de resultaten van de toetsing, evenwel, worden geacht te slaan op het te toetsen gegeven in zijn geheel.¹³ Begrippen en methodes mogen niet van die aard zijn, objecteert men nu, dat zij omwille van bepaalde epistemologische opties geen of onvoldoende aandacht wijden aan essentiële dimensies van het te situeren gegeven. Fine en Forbes beweren derhalve met recht dat Grünbaum's „atomistic construal of causes strips those reasons which are causes of their usual ideational components. [...] The chain of reasons that guides the associations encompasses the causal connection as well”.¹⁴

Van uit het veld der theoretische reflectie komen er dus diverse signalen die wijzen in de richting van belangrijke epistemologische verschuivingen. Die verschuivingen nu hebben directe consequenties voor het probleem van de verhouding tussen psychoanalyse en hermeneutiek. Herinner u wat we zojuist vonden met betrekking tot de beeldvorming van sommige psychoanalytici aangaande de hermeneutiek. Indien de psychoanalyse zich wilde erkend zien als wetenschap, zo zagen wij, dan diende zij een epistemologisch model aan te nemen waarin aan haar interpretatieve dimensie, dit is aan haar hermeneutische dimensie, als vanzelf een tweederangsplaats werd toegewezen, een plaats namelijk in de wachtkamer van de wetenschap. Die inderdaad pijnlijke keuze-opgave tussen wetenschappelijkheid en interpretatieve eigenheid is nu niet langer meer adequaat. De psychoanalyse kan nu zichzelf erkennen als dominant interpretatieve wetenschap en toch complex-vrij aanspraak maken op volwaardige wetenschappelijkheid. Als interpretatieve wetenschap moet zij zich inderdaad niet langer zien als een statutair voorstadium binnenin een epistemologisch model dat in wezenheid of zeker predominant aanleunt bij andere dan de interpretatieve wetenschappen. Zij mag zichzelf blijven, en precies zó, tòch als wetenschap worden erkend. Zij merkt nu bovendien dat zij vroeger een te hoge prijs betaald heeft om wetenschap te kunnen genoemd worden en de ontgoocheling is des te groter wanneer zij tegelijk ook nog merkt

¹³ Grünbaum, Adolf. *Précis of 'The Foundations of Psychoanalysis: A Philosophical Critique'*. *The behavioral and brain sciences*. 1986: 217-228.

¹⁴ Fine, Arthur & Forbes, Micky. Grünbaum on Freud: Three grounds for dissent. In: Open peer commentary [op boek van Adolf Grünbaum, zie noot 13]. *The behavioral and brain sciences*, 1986: 238.

dat zij de rijkdom, die zij door die dure koop wilde verwerven, eigenlijk reeds bezat.

Daarmee kan de wachtkamerperiode van de psychoanalyse als wetenschap in principe worden afgesloten en de facto ziet men het de psychoanalyse inderdaad ook aan dat zij de haar eigen plaats aan het innemen is in het grote labo van de wetenschappen. Het terugvinden van de eigen identiteit is dan, zoals in zovele andere gevallen, ook hier vergezeld van een loskomen van nieuwe creativiteit. In diverse landen en in diverse universitaire middens groeit inderdaad het opene, en niet meer door schaamte getekende bewustzijn dat de psychoanalyse predominant een hermeneutische wetenschap is en mag zijn, zonder daarbij statutair ook maar iets aan wetenschappelijkheid in te boeten. Het moge volstaan hier te verwijzen — noodzakelijkerwijze zonder nuances — naar sommige tekenende evoluties in de United States,¹⁵ naar een fijn boek van mijn vriend Neil Cheshire in Engeland,¹⁶ en naar het interessante werk dat in dit opzicht in Nederland wordt gedaan door onder anderen Theo de Boer,¹⁷ Terwee,¹⁸ en Mooij.¹⁹

Concrete kenkritische aanvaarding

Langs de weg van een belangrijke herschikking van de epistemologische ideologie werd aan de psychoanalyse dus de mogelijkheid geboden in te gaan op een gewijzigd beeld aangaande de plaats van de hermeneutiek in haar eigen epistemologisch denkkader. En toch, hoe belangrijk ook, is die ideologische wending slechts één van de wegen die tot dit vernieuwde beeld heeft geleid of leidt. De andere weg is deze van de meer concreet gerichte epistemologie, deze van het „epistemologische veldwerk”.

Een aantal psychoanalytisch georiënteerde onderzoekers zijn inder-

¹⁵ Steele, Robert. Psychoanalysis and hermeneutics. *The international review of psychoanalysis*, 1979: 389-411.

Messer, Stanley, et al. Hermeneutics and psychological theory: interpretive perspectives on personality, psychotherapy, and psychopathology. New Brunswick: Rutgers, 1988: 424 p.

¹⁶ Cheshire, Neil. The nature of psychodynamic interpretation. London-New York: Wiley, 1975: 229 p.

¹⁷ de Boer, Th., et al. Hermeneutiek. Filosofische grondslagen van mens- en cultuurstudies. Meppel: Boom, 1988: 278 p.

¹⁸ Terwee, Sybe. Hermeneutics in psychology and psychoanalysis. Amsterdam: Universiteit, 1989: 203 p.

¹⁹ Mooij, A.W.M. Psychoanalyse: pseudo-wetenschap of geesteswetenschap? Een reactie op het artikel van A.A. Derksen 'Freud en de eerste hoofdzonde van de pseudo-wetenschap'. *ALgemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte*, 1990: 45-53.

daad op de duur kregelig geworden over de soms te gemakkelijke beweegbaarheid en zelfs manipuleerbaarheid van het terminologische taalspel. Hoe dan ook, zo stelden zij, er is beslist ook een andere weg om duidelijkheid te bekomen omtrent het wetenschappelijke statuut van de psychoanalyse. Laten we alle notionele discussies tussen haakjes plaatsen, zo hielden zij vol, en laten we zogoed als van nul vertrekken, van bij het psychoanalytische materiaal zelf. Laten wij dit materiaal op zijn epistemologische eigenheden bevragen, stelden zij dan verder, welke ook het resultaat van onze opzoeken mag zijn, en welke ook, desgevallend, de kleur mag zijn van de methodologische epitoga die wij nadien zullen moeten opspelden. Die auteurs hebben in moeizame analyse, en uiteraard op kleine maar paradigmatische terreinen, nagegaan hoe het epistemologische raderwerk van de psychoanalyse in concreto functioneert en hoe men het epistemologisch en methodologisch op het einde van het onderzoek kan situeren. Het door ons vroeger uitgewerkte onderzoek van Freuds Rattemangeval situeert zich in de lijn van een dergelijke benadering.²⁰ Het was daarbij de bedoeling, doorheen het unieke dag-voor-dag relaas van een van Freuds meest beroemde gevalstudies het mechanisme van Freuds klinisch en wetenschappelijk denken uit elkaar te halen en in zijn componenten te analyseren.

Het is hier vanzelfsprekend niet mogelijk op details in te gaan. Maar de conclusie van dit onderzoek en ook van andere, aanverwante studies is treffend: tot nu toe, zo komt het ons voor, kan in Freuds denkmodus geen enkele epistemologische of methodologische dimensie worden onderkend die niet deze is van het wetenschappelijke decoderen van betekenissen, d.i. van de hermeneutiek zoals die door ons wordt begrepen.²¹ Men ziet Freud worstelen met de betekenisdeficiëntie, men ziet hem context verzamelen van waaruit de betekenissen kunnen worden gedisambigueerd, men ziet hem inspelen op de dialectiek van gelijkenissen en verschillen, men ziet hem het materiaal structureren naar of opvangen in convergenties, men stelt vast dat de betekenisdeficiëntie ingevolge betekenistoename komt te verdwijnen, en, wanneer Freud zich vergist, en dat doet hij soms, wel, dan kan men duidelijk aantonen

²⁰ Vandendriessche, Gaston. Bijdrage tot een analyse van het wetenschappelijk werken en denken bij Sigmund Freud. Studie van dossier en publikatie van de 'Ratteman'. K.U.Leuven: niet-gepubliceerde licentiaatsverhandeling psychologie, bijgewerkt voor de Universitaire Wedstrijd, 1959: 391 p.

²¹ Vandendriessche, Gaston. Hermeneutiek. K.U.Leuven: niet-gepubliceerde gedactylografieerde cursus, 1986: 337 p.

dat dit precies daar gebeurt waar hij tegen zijn eigen hermeneutische benadering heeft gezondigd. In zijn waarde en onwaarde is Freud derhalve eigenlijk hermeneut. De resultaten van het epistemologische veldwerk, zoals dit tot nu toe op zeer verscheiden materiaal werd uitgevoerd, vloeien derhalve samen met die van de herschikking van de epistemologische ideologie: de psychoanalyse, zo wordt nu door velen gesteld, is inderdaad een hermeneutische wetenschap, tegelijkertijd hermeneutisch en tegelijkertijd wetenschap.

Betekent dit dat er geen ruimte meer zou zijn voor het gebruik van de experimentele methode met betrekking tot de psychoanalyse? Bijlange niet, evenmin als er geen ruimte meer zou kunnen zijn voor hermeneutische dimensies in dominant experimenteel onderzoek. De rijkdom van het psychoanalytische materiaal is zo groot en zo gevarieerd dat hij zeer diverse vraagstellingen kan opleveren, en wie zegt diverse vraagstellingen zegt diverse methodes. Bovendien sluit de omvorming van methodenmonisme naar methodenpluralisme overgangen tussen de vraagstellingen en derhalve ook tussen de onderscheiden en principieel equivalente methodologische benaderingen niet uit. Alles hangt af van de vraagstelling, hebben wij gezegd, en bij meerdimensionele vraagstellingen hoort dan ook een meerdimensioneel methodologisch approach. Vereist blijft daarbij, vanzelfsprekend, dat elke methode de grenzen van haar optiek erkent en dat de gekozen onderzoeksmethode de eigenheid van het onderzochte gegeven niet op zodanige wijze vervormt of verengt dat die eigenheid in feite verdwijnt. Principieel wordt echter geen enkele benadering uitgesloten, en het moge uit dit alles als besluit wel duidelijk zijn dat wat hier werd gezegd meer wijst in de richting van samenwerking dan van verzuiling. Maar anderzijds moet men stellen dat, wat de psychoanalyse betreft, het niet langer meer per definitie nodig is dat de benadering of het onderzoek experimenteel zou moeten zijn om wetenschappelijk te kunnen zijn.

DE PSYCHOANALYSE IN HET BLIKVELD VAN DE HERMENEUTIEK

Wij hebben tot nu toe het blikveld van de psychoanalytici verkend, en we hebben daar, met betrekking tot de hermeneutiek, zeer gevarieerde gezichtspunten in ontdekt, gaande van onwetendheid overheen onderschatting en verwaarlozing, tot herwonnen zelfbevestiging.

Ondertussen heb ik gemerkt dat u tot zover zeer aandachtig bent geweest: u hebt niet te véél gebabbeld met uw geuur, u hebt geen

papiertjes doorgegeven onder de bank, u hebt geen zeeslag gespeeld, en u hebt ook geen met een pijl doorboorde hartjes op de banken getekend. Wat kan ik meer wensen? Des te meer daar ik zie dat, ingevolge de talrijke aanwezigheid, die ik met betrekking tot elk van u afzonderlijk zeer waardeer, het blijkbaar overbodig is absenties te nemen. Ik voel me dan ook door dit alles aangemoedigd verder te gaan en samen met u nu het tweede blikveld te verkennen, dit van de hermeneutiek met betrekking tot de psychoanalyse. Hoe verschijnt de psychoanalyse in het blikveld van de hermeneut? Ook hier zullen wij, naast een groep waarin contactloosheid heerst, een groep herkennen die eerder negatief en een groep die eerder positief is gericht.

Het eerste wat ons opvalt loopt inderdaad treffend parallel met wat we gezien hebben bij de psychoanalyse. Is voor sommige psychoanalytici de hermeneutiek de facto onbestaande, zo is ook voor een goed deel van de hermeneutici de psychoanalyse niet veel méér dan een ver Aziatisch land, zover aan de rand van de wereld dat het dreigt van de kaart te vallen. Dit mag bevreemdend klinken, maar ligt mogelijk wel in de lijn van een zeker tekort aan communicatie dat men, uitzonderingen niet te na gesproken, nog vaak bemerkt tussen de traditionele humanities en de psychologische wetenschappen in het algemeen, een tekort aan communicatie dat wij hier niet verder moeten analyseren, maar dat stellig ook, maar dan in een ruimer kader, te maken heeft met de boven vermelde epistemologische problemen en opties. Hoe dan ook, wat ons hier meer direct beroert zijn de gevallen waarbij contactloosheid wijkt voor ontmoeting en confrontatie. Wat stellen wij dan vast?

Terughoudendheid, onwennigheid, afwijzing

Het moet gezegd dat wanneer de psychoanalyse inderdaad toch in het blikveld van de hermeneutiek opduikt, men in heel wat gevallen op terughoudendheid en onwennigheid, zoniet op regelrechte afwijzing stoot. Wij komen zo terecht middenin een eerste belangrijke groep van hermeneutici waarvan de dominante toon eerder negatief is. Die toon of houding kunnen wij vervolgen op twee onderscheiden terreinen, dit van de toegepaste psychoanalyse en dit van de eigenlijke psychoanalyse.

De psychoanalyse begeeft zich vaak op terreinen die klassiek tot de humanities behoren, en dit wordt dan courant *toegepaste psychoanalyse* geheten: psychoanalyse en geschiedenis, psychoanalyse en letterkunde, psychoanalyse en plastische kunsten, enz. Vaak zijn de inzichten die de psychoanalyse op die terreinen heeft aangebracht op sterke kritieken

ontvangen in de gespecialiseerde hermeneutische middens. Men denke aan de reacties van historici op Erikson's psychobiografische of psychohistorische studie over Luther, men denke aan de reacties van exegeten wanneer zij psychoanalytische categorieën toegepast zien op bijbelse situaties of figuren, men denke aan de reacties van specialisten in de romanliteratuur op Marie Bonaparte's studie over Allan Poe, men denke aan de reacties die bepaalde stellingnamen van Freud hebben ontmoet in antropologische milieus, enz.

Tegenover wat sommige psychoanalytici op al die terreinen aanbieden, zijn heel wat hermeneutici dus bijzonder waakzaam en sceptisch, en naar het mij voorkomt soms, hoewel niet altijd, zeer terecht. Die hermeneutici hebben als contrastbeeld hun eigen werk voor ogen, en meten dan de psychoanalytici met de maatstaven die zij zelf in hun vorming hebben meegekregen. Waar de psychoanalyticus soms met één trek massa's betekenisgegevens lucied doorschouwt ziet de exegeet zichzelf moeizaam worstelen met een weerbarstige pericope. Waar de psychoanalyticus zich soms als met een teletijds-machine bliksemsnel thuisvoelt in een door het verleden bepaalde notie of situatie, voegt de historicus stukje na stukje van de historische context terug samen tot hij met veel aarzeling uiteindelijk een historische reconstructie aandurft. Waar de antropoloog jarenlang de boodschap van een vreemde cultuur beluistert precies om de eigenheid van die boodschap te vatten heeft de psychoanalyticus soms in enkele seconden de connectie gelegd tussen wat hij in zijn westers consultatiekabinet aan inzichten opdoet en de betekeniswereld van verafgelegen volkeren. Gewoon als de hermeneut is aan strenge voorschriften en criteria, aan het in vraag stellen van voor de hand liggende interpretaties, aan intellectuele soberheid, en aan terughoudendheid wat betreft de zekerheidsgraad der bereikte inzichten, schrikt hij dan vaak terug voor het werkelijke of ogenschijnlijke avontuur van vele psychoanalytische duidingen.

De psychoanalyse leest haar eigen betekenisstelsel in het materiaal van de humanities, heet het dan, zij bezondigt zich aan Hineininterpretieren. En met vermanende vinger herhaalt de hermeneut dan de stelling die de ouden zo kernachtig maar in een nu niet meer totaal aangepaste terminologie hebben geformuleerd: „sensus non est inferendus, sed efferendus”. Aansluitend verwijten hermeneutici aan de psychoanalytici dan ook vaak overhaasting, verder een te gemakkelijk manipuleren van betekenisstructuren die veraf liggen van het onmiddellijke betekenis-substraat, en tenslotte overdreven zelfzekerheid, allemaal tekorten dus die wijzen op een te weinig verantwoord gebruik van de hermeneutiek.

U moet uw eigen hermeneutische approach beter verzorgen, zeggen die hermeneutici dan aan de psychoanalytici, u moet kijken waar u loopt.

Maar bij nader toezien liggen de moeilijkheden bij de ontmoeting tussen hermeneutiek en psychoanalyse eigenlijk dieper, en kunnen die niet zonder meer gereduceerd worden tot een verkeerd gebruik van een goede methode. Dit blijkt vlug wanneer wij nu het domein der toegepaste psychoanalyse verlaten en ons begeven op dit van *de psychoanalyse zelf*, dus op haar eigen klinisch territorium. Hier, zo merken wij dan vaak, treedt er bij heel wat hermeneutici een soort afwerende onwennigheid op, een onwennigheid veroorzaakt door de psychoanalytische interpretatiemodaliteiten zelf.

Er is ten eerste het overdadige gebruik van meerduidigheid. Gewoon als hermeneuten zijn, betekenen eenduidig te maken en precies dan hun werk als beëindigd te zien in de mate dat naar vermogen eenduidigheid is bereikt, hoopt de psychoanalyse soms betekenis na betekenis op elkaar, en dit, wel te verstaan, vaak zonder enige hiërarchisering en zonder enige aanduiding van verschillen in probabiliteitsniveau. Ten tweede is er het beginsel van de omkering. De hermeneut voelt zich ontredderd wanneer een droom, waar alles duidt op eenzaamheid, als exhibitie tegenover een groep wordt geduid, of wanneer men onder en boven, binnen en buiten schijnt ad libitum te kunnen verwisselen. De derde moeilijkheid doet zich voor met betrekking tot de seksuele referent, meer bepaald ook wanneer die wordt aangewend bij het interpreteren van symbolen. Hermeneuten, zelf seksuele wezens, hebben er niets op tegen dat men seksualiteit erkent waar die aanwezig is, maar zij zijn daarbij tegelijk van mening dat men met dat goedje toch een zekere maat moet houden, althans wanneer men het gebruikt als interpretatiecategorie. Als men, zoals men soms aanneemt dat de psychoanalyse doet, onder elk blad van een poëtische bloem een vrouw mag vermoeden, waar eindigt dan de fantasie en waar begint de wetenschap? Wanneer men wetenschappelijk alles kan zeggen, zegt men in feite niets, en heeft men meteen het domein der wetenschap verlaten. Tenslotte is er het probleem van de waarde van de betekenisituering zelf. Een hermeneut is er op gesteld, zodra een betekenis zich aandient, die betekenis kritisch te situeren en die b.v. van uit de context te verhelderen. Hij schrikt dan ook op wanneer hij sommige psychoanalytici hoort beweren dat dit binnen het kader van de psychoanalyse helemaal niet moet en helemaal geen belang heeft, niet omdat dit eventueel het therapeutische proces zou storen, maar gewoon omdat het

therapeutische proces onafhankelijk verloopt van de betekenissen die in de affectieve stroom zijn opgenomen. Het heeft b.v. geen nut en zin te proberen te achterhalen wat een waanpatiënt eigenlijk bedoelt wanneer hij het heeft over het supercatalyseren van zijn relaties, als hoe dan ook dit gevoel of deze denkdwang van supercatalysering maar verdwijnt. Betekenissen zijn in een therapie niets anders dan vehikels van affecten, en of nu die betekenissen linguïstisch of historisch juist worden gesitueerd door de therapeut en verder door de onderzoeker heeft eigenlijk geen belang. Het is de therapeutische waarheid die telt, hoort men dan zeggen, niet de historische of de linguïstische waarheid.

Al die interpretatiemodaliteiten die door de psychoanalyse of minstens door sommige psychoanalytici worden aangewend werken dus vaak verwarrend zelfs op goedmenende hermeneutici en veroorzaken vervreemding. Die zijn gewoon te werken met vatbare en selecteerbare betekenissen, en voelen zich onwennig wanneer zij te doen krijgen met het psychoanalytische taalspel dat inderdaad niet gemakkelijk schijnt te dulden dat men er greep op krijgt. Het is alsof iemand in een gezelschap plots Middelnederlands zou beginnen spreken. Er ontstaat een soort taalverwarring, men weet niet meer goed op welke betekenissen men kan inhaken en op welke niet. Tegenover dergelijke boodschappen voelt men zich vreemd, en jawel, soms uitgesproken sceptisch en afwerend, omdat men als het ware met andere hermeneutische regels te doen krijgt dan degene waarmee men jarenlang is vertrouwd.

In de psychoanalyse wordt er een te grote speelruimte gelaten aan de interpretatieve mogelijkheden, beweert men dan verder, zodanig zelfs dat de psychoanalyticus eigenlijk kan beweren wat hij wil. Het voorbeeld dat men soms geeft is klassiek, zoniet versleten. Voegt het kind in een kindertekening een schouw toe aan een huis, dan heeft die schouw ongetwijfeld fallische betekenis, laat echter ditzelfde kind nà een schouw te tekenen dan is de fallische betekenis evenzo duidelijk. Hoe kan het arme wicht dan nog in godsnaam een huis tekenen zonder fallische attributen? In de romanliteratuur kan geen negatieve mannenfiguur verschijnen of zij draagt het stigma van de oedipale boze vader, en als het gaat om een positieve mannenfiguur dan is het zo mogelijk en althans volgens sommige optieken nog erger, want dan zitten we volop op het spoor van de inversie. Hopeloos is dat allemaal, want de psychoanalyse is een vangnet met tegelijkertijd grote en kleine mazen, zodat in elk geval de buit verzekerd is. Als de psychoanalyse zich op die wijze een laatste woord wil aanmatigen, dan moet ze dat maar doen. Maar voor vele hermeneutici wordt de psychoanalyse daarmee een

soort ongrijpbaar spook met grillige, onwetenschappelijke bewegingen, zoiets als een fobisch object. Men kan dan ook, besluiten sommigen, als gewetensvol hermeneut best het gehele domein verlaten om dit spel over te laten aan wie daar zin en tijd voor heeft, of aan wie liever dagdroomt dan aan wetenschap doet. Hermeneutiek, in elk geval, is een te ernstig denkapproach om zich met zoiets te compromitteren.

Drie terreinen van verwantschap

Tot nu toe hebben wij het eerder gehad over dat wat de hermeneutici kan verwijderen van de psychoanalytici, hetzij omwille van de kritieken op het slordige of zelfs willekeurige gebruik van de hermeneutiek, hetzij, maar het onderscheid is niet altijd met een mes te snijden, omwille van de taalverwarring. Dat globale beeld is echter duidelijk eenzijdig, en het vraagt dus onmiddellijk om correcties. Wij komen zo terecht bij de groep van hermeneutici die eerder een positieve instelling vertonen tegenover de psychoanalyse of naar zo'n houding evolueren. Om ons echter van die groep een duidelijk beeld te kunnen vormen is een gradueel uitgespreide en tamelijk lange verkenning nu vereist. Ik vraag u dus om wat uithoudingsvermogen en geduld, en ik kan u troosten met de verzekering dat niemand van u in de toekomst nog een tweede eindles van mij zal moeten ondergaan.

Het eerste wat een aantal hermeneutici tot zich laten komen is de inderdaad soms opvallende *thematische verwantschap* die zich voordoet tussen de onderzoeksgegevens van hermeneutici en die van psychoanalytici. Hermeneutiek en psychoanalyse ontmoeten herhaaldelijk elkaar op hetzelfde terrein. Neem de studie van de mythen. Het heeft geen zin alle verwantschap te loochenen tussen wat in de kleurrijke verhalen van Ovidius wordt aangereikt en vergelijkbare fantasieën die onze droomnachten komen bevolken. Of gaan we even zien naar volkskunde: het kan toch niet toevallig zijn dat zoveel vreemdsoortige connecties tegelijk aangetroffen worden in psychoanalytisch materiaal en in eigenaardige volksspreuken en volksgebruiken. En hoe moeilijk het ook zij bepaalde sprookjes op hun kerninhoud te vatten en te situeren, toch stelt men bij de studie er van vast dat de psychoanalytische duidingscategorieën op zijn minst hun kans moeten krijgen. Laten wij ons ten slotte even begeven op het terrein van de biografie. De overgang van geschiedkundige biografie naar geschiedkundige psychobiografie is moeilijk te vermijden en zelfs tot op zekere hoogte vanzelfsprekend. Dit betekent dat men in het historisch bestel althans descriptief niet alleen aan gebeurte-

nissen maar ook aan motieven een plaats toekent. Maar als men zich met motieven inlaat, waarom dan ook niet rekening houden met de psychoanalytische mogelijkheid dat een motief op onbewuste dimensies kan teruggaan en zelfs erdoor in zijn gedaante kan worden verwrongen? Het minste wat men kan zeggen is dat de historicus, wanneer hij voldoende aandacht kan opbrengen voor bepaalde differentieel tekenende details, sommige gedragspatronen kan detecteren en aanreiken waarop de psychoanalyticus dan verder kan werken met het oog op het al of niet onderkennen van dieper liggende motivaties. Uit deze en nog veel andere voorbeelden volgt in elk geval met voldoende duidelijkheid dat er heel wat gebieden van thematische gemeenschappelijkheid zijn waarbij èn hermeneutici èn psychoanalytici tegelijk worden aangesproken: hermeneutici en psychoanalytici kunnen, met andere woorden, over dezelfde onderwerpen spreken.

Men merkt het, de deur gaat soms reeds open, hoewel toch nog niet meer dan op een kier. Maar open is toch reeds iets heel anders dan gesloten, en als sommige hermeneuten dan nog verder een duwtje geven, al ware het uit nieuwsgierigheid, dan komt er nog heel wat meer in hun blikveld waardoor geleidelijk aan de fobische spookbeelden door afgelijnde en meer vertrouwen inboezemende gestalten worden vervangen. Die hermeneutici ontdekken dan, soms tot hun verwondering, dat er aan de basis een moeilijk te miskennen *statutaire verwantschap* bestaat tussen hermeneutiek en psychoanalyse, want beide benaderingen hebben hun epistemologisch trefpunt in de interpretatie. Men ziet dan dat niet alleen het wát, maar ook het hoè gemeenschappelijk is.

Dat wordt vaak reeds lang impliciet aangenomen vooraleer het door expliciteatie aan de oppervlakte wordt gebracht. Inderdaad, hoe kritisch hermeneutici soms ook mogen zijn tegenover de psychoanalyse, indien zij die laatste als wetenschap aanvaarden, betwisten zij voor zover ik weet nimmer haar statuut als interpretatieve wetenschap. Van iemand die binnen het kader van de psychoanalyse slecht interpreteert wordt niet het interpreteren zelf epistemologisch gerelativeerd, maar wordt alleen het slecht interpreteren afgekeurd, en er wordt niet geëist dat een andere methode dan die van het interpreteren zou worden toegevoegd om de begane fouten goed te maken. Is men er echter toe gekomen expliciet aan de psychoanalyse een plaats in te ruimen bij de interpretatieve wetenschappen, dan volgt daaruit een belangrijke verandering in het gehele relatiepatroon. Een onbekend of vergeten familielid wordt door de hermeneutiek in de familie binnengehaald, en het kan er zich,

zij het na wat aanpassing, best na enige tijd thuis voelen: aan de wortel hebben dan bedoelde hermeneutici immers erkend dat zij de psychoanalytici als verwanten in de groep kunnen integreren. En dat is dan ook de enige mogelijkheid, voor de hermeneutici, om zich geleidelijk de eens zo vreemde denkwereld van de psychoanalyse eigen te maken.

Van uit dit perspectief van statutaire gemeenschappelijkheid worden bepaalde houdingen dan ook soms als vanzelf gemilderd, zoals dit vaak gebeurt zodra men iemand tot de eigen groep rekent. Psychoanalytici, zegt men dan wel eens, kunnen op de toegepaste terreinen toch ook mooi hermeneutisch werk afleveren, en zelfs in de bekritiseerde werken zijn er wel eens goed aanvaardbare passages aan te duiden waarbij soms totaal onverwachte maar boeiende perspectieven worden geopend. Waarom zou met betrekking tot de meer eigen psychoanalytische terreinen dan alles per definitie moeten worden bevraagd?

Het is dan, volgens die hermeneutici, wel te gemakkelijk om het gehele psychoanalytische bestel twijfelachtig te maken op basis van het gehate psychoanalytische Hineininterpretieren. Het Hineininterpretieren is niet eigen aan de psychoanalyse, zeggen zij dan terecht, het kan in alle hermeneutische disciplines ravages aanrichten. En er is niet alleen een Hineininterpretieren, kan men verder stellen, maar evenzogoed dat wat ik zou durven noemen een Herausinterpretieren, want wanneer u een aanwezige betekenis afwerend miskent begaat u een even grote fout als wanneer u een betekenis inbrengt die door het materiaal zelf niet opgeroepen wordt. Wanneer men zich derhalve als hermeneut principeel afsluit van de ingewikkelde psychoanalytische duidingen, is het gevaar dan inderdaad niet groot dat men vaak aan Herausinterpretieren doet?

De kier is ondertussen groter geworden, dat merkt u, en u weet uit ervaring ook wel dat het in zo'n gevallen moeilijk wordt het verdere openen van een deur te beletten. Dit is kennelijk ook hier zo. Want het globale erkennen van de statutaire verwantschap en het progressieve verkennen van de denkwereld van de psychoanalyse brengt nu sommige hermeneutici als vanzelf tot het plaatsen van een verdere en eigenlijk zeer belangrijke stap: zij gaan over van het meer algemene naar het meer bijzondere en komen er zo toe *specifieke inferentiële verwantschappen* te onderkennen. Daarmee bedoelen wij dat die hermeneutici in de psychoanalyse, sommige verwarrende aspecten ten spijt, toch heel wat individuele inferentiemodussen kunnen natrekken die hun zeer vertrouwd zijn: zo het vocabularium al zeer verschillend kan zijn, de

grammatica is blijkbaar herkenbaar. Enkele steekproeven kunnen dat illustreren, steekproeven die gaan van het meest voor de hand liggende en vertrouwde naar het meer onverwachte en derhalve ook meer verrassende.

Neem de rol van de context, een van de belangrijkste noties in de hermeneutiek, en lees samen met een hermeneut van uit dit gezichtspunt om het even welke psychoanalytische gevalstudie van Freud. U zult merken dat steeds opnieuw van uit de context verheldering wordt gezocht van de zich aandienende betekenislijnen. Zelfs kan men stellen dat een ketting van vrije associatie, zoals die bij voorbeeld zo boeiend wordt aangebracht in het geval Aliquis,²² in feite kan beschouwd worden als een originele vorm van contextverbreding die uiteindelijk de psychologische stoornis of, in andere gevallen, het droomsegment op een totaal onverwachte wijze situeert. Neem anderzijds de dialectiek van de gelijkenissen en verschillen, eveneens een onmisbare schakel in het hermeneutische ontwerp. U zult stellig bemerken hoe de psychoanalyticus sommige karakteristieken van het symptoomgedrag verheldert van uit diachronisch verbonden ervaringen. Wanneer in een bepaald geval dezelfde pathologische reacties optreden bij het afscheid van een klasgenote, het latere afscheid van een vrouwelijk familielid, en het uiteindelijke afscheid in een echtscheiding, dan wordt een diachronische continuïteit gesteld die vergelijkbaar is met gedragsconstanten die men ook in het gewone historisch onderzoek aan de oppervlakte brengt. De psychoanalist zal dan, binnen het raam van de hem eigen klinische benadering, mogelijk verder gaan en naar een onderliggende gestoorde zusterrelating wijzen, maar tot op grote hoogte is het psychoanalytische inductieproces voor de hermeneut zeer goed herkenbaar.

Steeds op hetzelfde spoor van de inferentiële verwantschappen doorrijdend stelt de hermeneut dan tot zijn verrassing vast dat het psychodynamisch onbewuste, de dimensie waar hij zagezegd epistemologisch geen raakpunten mee heeft, door Freud in feite langs een hermeneutisch vervolgbare weg is ontdekt. In de levensgeschiedenis van de Ratteman stoot Freud op een onzinnige woede van zijn patiënt tegenover zijn broer.²³ In de verhouding van de patiënt tot zijn broer en omgekeerd is er blijkbaar geen zinvolle verheldering te vinden voor de onzinnige

²² Freud, Sigmund. Zur Psychopathologie des Alltagslebens. 1901. *Gesammelte Werke*, IV, 1947: 13-20.

²³ Freud, Sigmund. Bemerkungen über einen Fall von Zwangsneurose. 1909. *Gesammelte Werke*, VII, 1947: 407-408.

dimensie van dit affect, en de handelingen die de patiënt toen stelde komen hemzelf als onbegrijpelijk voor. Uit de gehele context blijkt dan dat de verklaring de facto te zoeken is in de connectie van die broer met een andere persoon, tegenover wie die woede wél zinvol te situeren is maar nimmer werd verwerkt: ingevolge onbewuste banden is dus de broer een vervangpersoon, een bliksemafleider geworden, en de onbewuste connectie is de gepostuleerde dimensie die als enige de zinloosheid van het te verklaren woede-gedrag kan verhelderen, zeker wanneer men daarna de therapeutische ontwikkelingen op het oog houdt. Onderwerpt men dit hele denkproces dan aan een grondige analyse, dan merkt men daarin geen enkele schakel die niet in het hermeneutisch methodologische ontwerp thuis hoort: betekenisdeficiëntie, context, convergentie, betekenisnaam. Het psychodynamisch onbewuste is Freud als het ware tegemoet getreden als onontwijkbare zinsverheldering voor de betekenisdeficiënties waarbij een affect zich niet op de plaats bevindt waar het thuishoort maar in een associatief daarmee verbonden, zij het dan verkeerde locus is terechtgekomen. Hetzelfde denkproces kan men trouwens ook werkzaam zien op de andere terreinen waar Freud het onbewuste als interpretatieve schakel invoegt: het hysterische symptoom, de dwanggedachten en dwanghandelingen, de dekhervindingen, enz. Dat alles is, hoe eigenaardig misschien op het eerste gezicht, inderdaad een volbloed hermeneutische weg: Freuds vraagstelling is hermeneutisch, en ook zijn antwoord is hermeneutisch.

Een volgende verrassende bevinding heeft betrekking op de affectieve dimensie in de psychoanalyse. De affectieve dimensies en de dynamische betrokkenheden die in de psychoanalyse worden opgevangen hebben iets onherleidbaars, maar dat, merkt de hermeneut nu op, is ook zo met betrekking tot de affectieve dimensies en de dynamische betrokkenheden van een gewoon gesprek: affecten zijn iets anders dan interpretatieve gestalten of gedachten. Maar of die affectiviteit nu gewoon menselijk of analytisch is, het is telkens ook langs haar intelligibele dimensie dat zij wordt opgevangen zowel bij analysant als therapeut. Het is niet omdat woede woede is en als woede tot niets herleidbaar is dat zij zou ontsnappen aan een benoeming als woede en dus aan een inzichtelijke verwerking die in betekenisstructuren kan worden opgevangen, deze mogen dan al dan niet psychoanalytisch zijn. Het is dan ook precies door haar intelligibele dimensie dat die woede terecht komt in de klinische rapportering, verder in de wetenschappelijke literatuur, en ten slotte in het hoofd van de geïnteresseerde lezer. Zou het anders zijn, dan zou het psychoanalytisch gebeuren ten volle als solipsistisch en

incommunicabel moeten worden gedacht, en dan ziet men niet goed meer waarom nog ooit één gevalstudie zou worden gepubliceerd, en nog minder waarom er nog ooit iemand een gevalstudie zou lezen. Het epistemologische veldwerk toont trouwens aan dat men in Freuds interpretatieve logica, en ook in Freuds eigen beeld daaromtrent, geen enkel verschil kan merken wanneer hij een levend geval — b.v. het Ratteman geval — of een dood geval — b.v. het 17de-eeuwse Haitzman-geval — voor zich heeft: in de eerste groep gevallen is er meer rijkdom aan informatie en die informatie is ook gedeeltelijk anders-soortig, jawel, maar in beide groepen gaat het bij Freud essentieel om eenzelfde wetenschappelijke decoding van betekenisinhouden, een denkmodus dus die de hermeneut ongeforceerd ook als de zijne herkent.

De hermeneut ontdekt echter nog een laatste verrassende denkverwantschap, en deze verdient zoals u direct zult zien een heel bijzondere aandacht. Bedoeld is wat men aanduidt als de canon der interpretatie of als het hermeneutische aanvaardbaarheids criterium, de hermeneutische denkoperatie namelijk die toelaat een goede van een slechte interpretatie te onderscheiden, of, met wat meer nuance gezegd, de betere van de minder goede. Volgens die canon wordt alleen dan een interpretatie als wetenschappelijk houdbaar aanvaard wanneer zij hic et nunc onontwikkbaar en onvervangbaar volgt uit het samenvloeien van de kritisch onderkende en uitgezuiverde betekenislijnen.²⁴ Sommigen onder u zullen dit herkennen: wat hier wordt geboden is een technische herformulering van het van ouds bekende convergentiebeginsel, een holistisch beginsel dat wortelt in de opvatting van de hermeneutische cirkel als kritische uitwisselingsruimte van de delen tegenover het geheel en omgekeerd. Hermeneutici die reeds zo ver zijn gegaan dat zij in de psychoanalyse veel gemeenschappelijke denkvormen hebben herkend plaatsen nu een beslissende stap, wanneer zij namelijk komen tot het inzicht dat ook op stuk van het aanvaardbaarheids criterium aan de basis een vergelijkbare logica werkzaam is. In beide disciplines, zo blijkt het nu, is het natuurgetrouw het convergentiebeginsel dat maakt of men een voorgestelde duiding aanvaardt of verwierpt. De ingrediënten van de convergentie kunnen zeer verschillend zijn, zeker, want in de psychoanalyse, in zoverre die onmiddellijk aansluit bij de kliniek, moet ook rekening

²⁴ Vandendriessche, Gaston. Das Kriterium wissenschaftlicher Akzeptabilität in der Hermeneutik. In: M. Hellemans & P. Smeyers (eds.) *Phänomenologische Pädagogik: methodologische und theoretische Ansätze. Tagungsbericht des 3. Arbeitskreises für Phänomenologisch-Pädagogische Forschungen, Leuven 1985*. Leuven/Amersfoort: Acco, 29-46.

worden gehouden met de betekenislijnen van de klinische dynamiek en van het genezingsproces, betekenislijnen die in de gewone hermeneutiek niet aanwezig zijn daar bijvoorbeeld een boek nooit echt ziek wordt en ook nooit echt geneest. Maar hoe men het ook draait of keert, een psychoanalyticus komt logisch tot een verantwoorde interpretatie precies op dezelfde wijze als een hermeneut. Freud komt er toe het gedrag van zijn beroemde Wolfman²⁵ te bestempelen als tegelijk gierig en verkwistend. Hij is tot dit interpretatieve inzicht gedwongen door een niet te ontgane convergentie van betekenislijnen, en hij kan dit inzicht handhaven omdat er geen of onvoldoende convergentielijnen zijn die wijzen op een tegengesteld of een vervangend inzicht. Een historicus, van zijn kant, situeert de kenmerken van de periode vóór de tweede wereldoorlog op basis van zeer veel convergerende betekenislijnen, en hij houdt zijn interpretatie vol tegenover tegengestelde of vervangende inzichten daar de convergentielijnen die in die richting wijzen onbestaande of onvoldoende zijn. Beide onderzoekers, Freud en de historicus, gaan fundamenteel op dezelfde wijze te werk en stellen dezelfde logische eisen aan hun materiaal. Zij hanteren fundamenteel dezelfde canon van interpretatie, zij gebruiken hetzelfde aanvaardbaarheids-criterium. En wij hebben boven reeds terloops laten verstaan dat het ook op grond van convergentie is dat Freud tot het dynamisch onbewuste is gekomen, het sleutelbegrip van de psychoanalyse.

Van verwantschap tot onmisbare rol

Indien echter dat laatste inderdaad zo is, indien het aanvaardbaarheids-criterium van de hermeneutiek en dit van de psychoanalyse naar elkaar verwijzen dan leidt dat tot een zeer belangrijke consequentie. Want zo wordt meteen een terrein opengelegd waar de hermeneutiek in haar ontmoeting met de psychoanalyse ophoudt louter toeschouwer te zijn, een ontdekker van thematische, statutaire, en inferentiële verwantschappen. Van uit al die herkenningen komt nu de hermeneutiek als vanzelf er toe een appèl te beluisteren en vervolgens zich een taak toe te meten, een rol op zich te nemen in het gehele psychoanalytische bedrijf. Die rol situeert zich met betrekking tot het cruciale probleem van de toetsbaarheid van de psychoanalytische interpretaties.²⁶ Wij benaderen

²⁵ Freud, Sigmund. Aus der Geschichte einer infantilen Neurose. 1918. *Gesammelte Werke*, XII, 1947: 27-157.

²⁶ Vandendriessche, Gaston. Psychoanalyse en wetenschappelijke toetsing. In: *Liber Amicorum Albert Kriekemans, „De mens zichzelf een taak”*. Tiel/Amsterdam: Lannoo, 1976: 187-219.

dit onderwerp op twee vlakken, dit van de epistemologische theorie en dit van het epistemologische veldwerk.

Vooreerst dus *de epistemologische theorie*. Als er iets is waar de psychoanalyse, in haar aanspraken op wetenschappelijkheid, zich op het eerste gezicht als kwetsbaar aandient dan is dit haar tekort aan toetsingsmogelijkheden. In de psychoanalyse kan men alles affirmeren wat men maar wil, zeggen sommigen Popper na, het kan wetenschappelijk toch niet worden ngetrokken. Dit gezichtspunt wekt reactie, vanzelfsprekend bij psychoanalytici maar ook bij experimentalisten waarvan sommigen toch wel de voorwetenschappelijke indruk moeilijk van zich kunnen afzetten dat de psychoanalyse meer te bieden heeft dan alleen maar wat gratuite fantasieën. Voor heel wat experimenteel ingestelde wetenschappers is de oplossing echter duidelijk. Precies het genoemde kwetsbare punt bij de psychoanalyse wordt dan een reden of bijkomende reden waarom de psychoanalyse zou moeten aanknopen bij het experimentele toetsingsmodel, dat, zoals bekend, de predictie als kernbegrip hanteert. Wat u niet hebt uit uzelf bieden wij u aan, zeggen die experimentalisten dan, en uw echt waardevolle verworvenheden zult u, na de experimentele toetsingsprocedure, met een uiteindelijk gerust gemoed kunnen behouden want dan worden die voor het eerst wetenschappelijk.

Dergelijk aanbod, dat merkt u nu zelf wel, is met zeer veel nuances te beoordelen. Het is hier geenszins de bedoeling de experimentele toetsingsmogelijkheden met betrekking tot psychoanalytische bevindingen te onderwaarden. Die zijn er inderdaad, en, mits de onderzoeksmethode de eigenheid van het onderzochte gegeven voldoende respecteert, kan men ook interessante resultaten verwachten. Er is dus veel waardevols te vinden in werken zoals die van Fisher en Greenberg, werken waarin de resultaten omtrent dergelijke onderzoeken worden gecompileerd.²⁷ Maar, dit gezegd zijnde, is er plaats voor heel wat bedenkingen.

Ten eerste merkt men dat het genoemde aanbod meestal wordt gedacht als het opvullen van een vacuüm dat anders gewoonweg vacuüm zou blijven: psychoanalyse wordt op dië wijze getoetst, of wordt helemaal niët getoetst. Een alternatief is gewoonweg niet voorhanden. Convergentie, hoewel soms vernoemd, komt als wetenschappe-

²⁷ Fisher, Seymour & Greenberg, Roger P. The scientific credibility of Freud's theories and therapy — The scientific evaluation of Freud's theories and therapy. Hassocks: Harvester/New York: Basic Books, 1977, 1978: 502 + 446 p. — Zie boekbespreking door G. Vandendriessche in: *Psychologica Belgica*, 1980: 219-220.

lijk valabel toetsingsalternatief voor predictie in de experimentele literatuur praktisch niet voor, niet wat betreft de rol van de convergentie binnen de humanities in het algemeen, en zeker niet wat betreft haar rol binnen de psychoanalyse. Grünbaum, b.v., grijpt als vanzelfsprekend naar het experimentele model als het enige de facto geschikte om de subjectiviteit te overstijgen en om het wetenschappelijke vacuüm van de psychoanalytische toetsingsmogelijkheden op te vullen.²⁸ De volle draagkracht van de toetsingsmogelijkheden die in het convergentie-model zijn geïmpliceerd ontgaat hem kennelijk: in zijn denkwereld is daarvoor geen plaats want die denkwereld wordt zonder meer beheerst door het experiment. Eerst, zo zou men kunnen zeggen, beschouwt men de psychoanalyse onterecht als arm, en daarna wil men haar ter hulp komen met een aalmoes uit vreemde beurs.

Ten tweede kan men stellen dat het genoemde aanbod een overschatting impliceert. Is het predictiemodel het enige valabele toetsingsmodel voor de psychoanalytische bevindingen, dan wordt het meteen het beste. Maar, zoals vele psychoanalytici met ergernis ervaren, het is duidelijk dat het predictiemodel bepaalde zones van de psychoanalytische inzichtelijkheid ofwel gewoonweg niet aankan of uitermate verminkt, daar in vele gevallen operationalisatie niet of niet adequaat uitvoerbaar blijkt. Herhaaldelijk worden dergelijke zones van inzichtelijkheid dan ook ongemoeid en derhalve ook ongetoetst gelaten. Jammer voor de wetenschap, zegt men dan wel eens, maar het is nu eenmaal zo, en: liever een arm wetenschappelijk inzicht dan een rijke fantasie. Op wetenschap ingestelde psychoanalytici voelen dat alles terecht als pijnlijk aan. Tè veel van de eigen rijke complexiteit wordt opgeofferd aan het predictieve toetsingsmodel, vinden zij dan, en bovendien is dit offer eigenlijk nodeloos. Want als men inderdaad het hermeneutische toetsingsmodel in de psychoanalyse hanteert, dan beschikt men over een instrument dat de complexiteit van het te toetsen gegeven tot in haar verste uithoeken vervolgt en precies ook daar dit gegeven op zijn wetenschappelijke houdbaarheid situeert. Dit is ook zo met betrekking tot de motivationele gestalten, zelfs de zeer complexe. Als men in het gewone leven motieven door middel van de hermeneutische methodologie wetenschappelijk kan situeren, waarom dan ook niet de psychoanalytische motieven? Fine en Forbes wijzen inderdaad terecht op het epistemologisch waardevolle in „the parallels between everyday psychological

²⁸ Grünbaum, Adolf. *Précis of 'The Foundations of Psychoanalysis: A Philosophical Critique'*. *The behavioral and brain sciences*, 1986: 217-228.

explanatory modes and those of psychoanalysis",²⁹ en daaruit volgt dan ook dat men, om recht te geven aan de „causale” dimensie in de motivationele gestalten, niet per se moet overschakelen naar het experimentele toetsingsmodel.

Door haar genuanceerde aansluiting bij de vele en gevarieerde verwijzingen die in een interpretatie werkzaam zijn is het convergentiemodel zodoende naar maat geknipt voor toetsingen van interpretatieve gestalten die precies uit vele en gevarieerde betekenislijnen hun rijkdom putten: het convergentiemodel, met andere woorden, is congeniaal met de psychoanalyse als hermeneutische wetenschap. Meteen blijkt het dat het convergentiemodel, wanneer gebruikt in het kader van de psychoanalyse, niet zo maar als bijkomend alternatief voor het predictiemodel moet worden gezien. De situatie is eigenlijk omgekeerd: in de psychoanalyse is het convergentiemodel het vanzelfsprekende model, en het predictiemodel kan, ook naargelang de vraagstelling, in bepaalde gevallen een interessant alternatief zijn.

Alles goed en wel, maar kan men inderdaad het hermeneutische toetsingsmodel toepassen op psychoanalytische bevindingen? Meer nog, is dit reeds gebeurd en met welk resultaat? Om daaromtrent uitsluitsel te bekomen moeten wij ons eens te meer begeven op het terrein van *het epistemologische veldwerk*. Zijn er gevallen bekend waar men zonder voorbehoud het hele hermeneutische onderzoeksarsenaal op de psychoanalytische interpretaties heeft losgelaten, en zo ja, wat leren ons dergelijke ondernemingen?

Ik kan u spijtig genoeg alleen maar de conclusies geven, waar concrete illustratie heel wat zou kunnen aanreiken op een voor u meer verteerbare wijze. Wij beperken ons hier tot enkele kritische studies omtrent de gevallen die door Freud werden bestudeerd, met inbegrip van zijn auto-analyse. Het blijkt al vlug dat de resultaten daaromtrent uiteenlopend zijn. Sommige groepen interpretaties, zoals die met betrekking tot Freuds dromen en zijn meesterlijke studie van de dekherinneringen, tonen aan dat Freud over veel meer confirmerende inzichten beschikte dan men tot nu toe heeft vermoed. Wat betreft de andere gevallen zijn de conclusies meestal gemengd. Sommige gedeelten van Freuds Haizman-studie b.v. moeten in toto worden verworpen,³⁰

²⁹ Fine, Arthur & Forbes, Micky. Grünbaum on Freud: Three grounds for dissent. In: Open peer commentary [op boek van Adolf Grünbaum, zie noot 13]; *The behavioral and brain sciences*, 1986: 238.

³⁰ Vandendriessche, Gaston. The parapraxis in the Haizmann case of Sigmund Freud. Leuven: Publications Universitaires, 1965: 192 p.

andere blijken dan weer een interessante kern van inzichten te bevatten die, ofschoon met nuances aan te nemen, toch heel wat dichter liggen bij de werkelijke dimensies van het geval dan het alternatief dat door virulente kritieken is aangebracht geworden. Twee van de meest beruchte kritieken in dit verband, die van Macalpine en Hunter³¹ en die van de Urtubey,³² zijn na onderzoek gebleken gigantische Hineininterpretierungen te zijn waarvan slechts weinig kan worden behouden. Interessant is daarbij dat één van die kritieken — de eerstgenoemde — precies er op gericht was, op een paradigmatische wijze, de vinger te leggen op Freuds roekeloosheid en op zijn onkritische lezing vanuit zijn seksuele dwanggedachten. Hoe dan ook, het resultaat van de hier besproken onderzoeken leidt dus voor het psychoanalytisch gevallenpatrimonium, in zover onderzocht, blijkbaar tot gemengde conclusies. Sommige interpretaties worden bevestigd, andere verworpen: zo gaat dat nu eenmaal in de wetenschap, ook in de hermeneutische, en derhalve ook in de psychoanalytische. Er zijn verwante terreinen, verwante inferentie-modaliteiten, verwante mogelijkheden, maar ook: verwante kwetsbaarheden en mislukkingen.

Uiteindelijk echter is dit resultaat, dit van de mengeling van positieve en van negatieve eindoordelen, op zichzelf niet zo belangrijk. Veel belangrijker zijn de epistemologische implicaties waarvan wij er hier twee in het licht willen stellen. Opvallend is ten eerste dat men in de middens waar men over de wetenschappelijke aanspraken van de psychoanalyse liever het negatieve dan het positieve opvangt, praktisch ongeremd krediet verleent wanneer het uit kritieken blijkt dat een psychoanalytische duiding niet houdbaar is. Die kritieken, dan, zijn dikwijls het gevolg van een hermeneutische toets. Maar indien men deze laatste negatieve oordelen aanvaardt, impliceert dit niet, op straffe van het ondergraven van het eigen gezichtspunt, een aanvaarding van de waarde van het methodologisch instrument waarmee dit negatieve oordeel werd bereikt? Meer nog, zou men dan niet tegelijk moeten open staan voor de gevallen waarbij hermeneutische toetsen psychoanalytische interpretaties bevestigen of tenminste handhaven tegen de geuite kritieken? Het ziet er soms naar uit dat men de hermeneutiek met de

³¹ Macalpine, Ida & Hunter, Richard A. *Schizophrenia 1677. A psychiatric study of an illustrated autobiographical record of demoniacal possession*. London: Dawson, 1956, 197 p.

³² de Urtubey, L. *Freud et le diable*. Paris: Presses Universitaires de France, 1983: 119-159.

ene hand impliciet aanvaardt en daarna met de andere hand expliciet verwerpt.

Er is echter nog een tweede epistemologische implicatie van het zojuist besproken veldwerk, en deze is wel de belangrijkste. Of nu de resultaten van het hermeneutische veldwerk positief of negatief uitvallen voor de psychoanalytische duidingen, op die wijze wordt in elk geval aangetoond dat die bepaalde psychoanalytische duidingen toetsbaar zijn op basis van een hermeneutische toets, zonder dat men noodzakelijkerwijze beroep moet doen op een toetsingsprocedure die aan een ander methodologisch ontwerp zou zijn ontleend. Dit is zelfs gebleken in sommige gevallen die zich aanvankelijk aandienend als totaal ontoetsbaar, zoals ik bij een bepaalde nog niet gepubliceerde studie — betreffende de seksuele en oedipale dimensie in het Haitzman geval — na vele jaren uitzichtloosheid heb ondervonden. Dit inzicht omtrent de hermeneutische toetsbaarheid van psychoanalytische interpretaties is inderdaad essentieel, en het staat haaks op wat men zo vaak daaromtrent buiten elk epistemologisch veldwerk om affirmeert of impliceert.

Het hoeft geen betoog dat de psychoanalyse hiermee een belangrijke ruggeleuning krijgt in haar aanspraken op een volwaardig wetenschappelijk statuut: als men binnenin het eigen epistemologische veld over een instrument van controle beschikt kan men zichzelf inderdaad betrouwbaar als wetenschap aandienen. Meer nog, het gaat er blijkbaar om een geprivilegieerd instrument van controle daar het zoals reeds gezegd perfect aangepast is aan de complexiteit van het te onderzoeken gegeven. De betekenislijnen die men door middel van het convergentie-instrument bevraagt zijn precies dezelfde als degene waaruit het interpretatieve inzicht in zijn complexiteit is tot stand gekomen: elke draad van het complexe spinnweb van een psychoanalytische duiding wordt op zijn houdbaarheid getoetst. Het is dan ook met trots dat de hermeneutiek dit congeniale instrument van controle aanreikt, en meteen weet zij dat de rol die zij zich kan toemeten in het psychoanalytische bedrijf tot op zeer grote hoogte een onvervangbare is.

Dat alles heeft bovendien een gelukkig psychologisch neveneffect, want ingevolge het inzicht omtrent de hermeneutische toetsbaarheid wordt de psychoanalyse meteen mondiger gemaakt om bepaalde stereotypen tegenover haar geuite en met heel wat schijnvaliditeit beklede moeilijkheden te beantwoorden. Ik denk hierbij opnieuw aan het klasieke voorbeeld van het huis met of zonder schouw, een waar spookhuis dat in elk geval gedoemd is om met een fallische betekenis te worden opgezaagd. Het kan inderdaad zijn dat de aanwezigheid van een

schouw fallisch is zoals ook de afwezigheid van een schouw fallisch kan zijn: het is de contextuele verruiming, een van de voornaamste leveranciers van betekenislijnen in het convergentiebeginsel, die daarover beslist buiten alle principiële willekeur om. Ziet men dat zo, dan ligt er in het voorbeeld van het huis niet méér objectiekracht dan wanneer men beweert dat men zijn ergernis kan manifesteren in het ene geval door te veel te spreken en in het andere geval door te veel te zwijgen, zelfs al zou dat gebeuren bij dezelfde persoon. Beide zijn inderdaad mogelijke expressies van ergernis, en het is ook hier de context die bepaalt hoe het gegeven wetenschappelijk moet worden gesitueerd, dit is als aanvaardbaar behouden of als onaanvaardbaar verworpen.

UITDAGINGEN ALS GEVOLG VAN DE ONTMOETING

De dialoog tussen psychoanalyse en hermeneutiek is ondertussen lang geworden. Maar u zult bij de laatste bedenkingen hebben gemerkt dat in diezelfde tijd de deur tussen het lokaal van de psychoanalytici en dat van de hermeneutici wijd open is komen te staan. Ook de contacten zijn veranderd. Het is niet louter meer elkaar aftastend bezien, het is ook niet louter meer met elkaar stijf dialogeren. Gezien de lengte van het gesprek en gezien ook de wending er van is het duidelijk dat die ontmoeting zeer betekenisvol is geworden, gesteund op wederzijdse waardering en aanvaarding van ieders rol. Bij een dergelijke diepgang is het ook mogelijk geworden zonder gevaar van vertroebeling van de relatie, netelige moeilijkheden uit de vroegere houdingen op tafel te brengen. Ik doel hier op de problemen omtrent de ontoegankelijkheid voor de hermeneutiek, van psychoanalytische zones zoals de affectieve dimensie en het psychodynamisch onbewuste. Ook op die terreinen, neem ik aan, kon althans tot op zekere hoogte verheldering worden bereikt. Het moet dan ook niemand verwonderen dat een dergelijke uitwisseling en verwerking van standpunten uiteindelijk leidt tot samenwerking in gemeenschappelijke taken, zoals die van de reeds besproken hermeneutische toetsing van psychoanalytische bevindingen. In dat perspectief, zou men kunnen zeggen, zijn de psychoanalyse en de hermeneutiek in feite „partners in cultuur”. Dit betekent echter geenszins dat zij in elkaar overgaan. Meer bepaald op het terrein van de psychologie is het duidelijk dat hermeneutiek zich bijlange niet tot de psychoanalyse kan of mag beperken, daar het domein van de menselijke psychologische boodschappen die om hermeneutische verheldering

vragen wijder is dan dat. Maar het blijft anderzijds waar dat aan de psychoanalyse een paradigmatische rol toekomt in de debatten rond het wetenschapsmodel van de psychologie, en daarom is het zeker niet slecht wanneer men aan de epistemologische plaats van de psychoanalyse behoorlijk wat aandacht besteedt.

Haast zonder het te weten zijn wij echter op die wijze van het verleden overgegaan naar de toekomst, een toekomst die zowel de psychoanalyse als de hermeneutiek voor een aantal nieuwe uitdagingen plaatst. Aan een korte situering van enkele van die uitdagingen is nu het derde en laatste deel van onze uiteenzetting gewijd. Wij beginnen bij de psychoanalyse, en om verwarring te voorkomen zij het verduidelijkt dat wij hier niet direct de louter-practici op het oog hebben maar iedereen die het er op aanlegt wetenschap te bedrijven.

Uitdagingen voor de psychoanalyse

De gehele boven geschetste evolutie schijnt mij, wat de psychoanalyse betreft, best te kunnen gesynthetiseerd worden als een spanningsboog gaande van het verwaarlozen tot het vinden van de eigen epistemologische identiteit. Sommige psychoanalytici zijn, op hun zoektocht naar die epistemologische identiteit, nu eens ingevolge opportunistisch steun-zoeken bij de sterkeren, dan weer ingevolge het aanhouden van een vertekend beeld van de hermeneutiek, terechtgekomen bij een epistemologie die maar gedeeltelijk past en in elk geval geen voldoende recht laat wedervaren aan het wetenschappelijke karakter van de interpretatieve dimensie. Andere psychoanalytici schijnen het probleem als dusdanig voor zich uit te willen schuiven. Een aantal onder hen laten inderdaad de indruk dat om het even welke epistemologische inschakeling een profanatie is tegenover dat wat de psychoanalyse werkelijk is. Deze psychoanalytici plaatsen de psychoanalyse in feite buiten en boven elke voorhanden epistemologie en onderzoeksmethodologie, en zo wordt de psychoanalyse, in hun gezichtspunt, als het ware zichzelf tot norm. Dat lijkt mij geen gelukkige houding, en wel om twee redenen. Ten eerste beantwoordt die houding niet aan dat wat het epistemologische veld-werk reveleert. Maar ten tweede is er mijns inziens ook het feit dat hier vaak een spijtige verwarring meespeelt, een verwarring tussen het klinische register en het epistemologische register. Dat het klinische register van de psychoanalyse aanspraak mag maken op eigenheid is duidelijk: het moeizame ontwikkelen tot vrijere inzichtelijkheid en tot affectieve losmaking uit het verwingende en verknechtende keurslijf

van de Verschiebungen en Verdichtungen is een avontuur op zich, dat in zijn klinische individualiteit moet worden erkend. Maar daaruit volgt nog niet dat ditzelfde tracé niet epistemologisch natrekbaar zou zijn en in dit geval, zo nemen wij aan, zijn alle componenten daarvan aanwijsbaar binnen het kader van de hermeneutiek. Zou het anders zijn, dan zou het de taak zijn van de psychoanalyse op overtuigende wijze aan te tonen waarin haar onherleidbare epistemologische uniciteit precies bestaat, en dat is, bij mijn weten, tot nu toe niet gebeurd.

Het is uit dat alles ongetwijfeld duidelijk geworden dat de psychoanalyse op die wijze haar hermeneutische dimensie vaak miskent, onderschat, of verwaarloost, zowel theoretisch als praktisch. Om het met een bijbelse tekst te zeggen: nescit cujusnam spiritus sit. Vrij vertaald is dit: zij kijkt niet waar zij loopt. Maar ook de evolutie naar andere inzichten en houdingen is duidelijk, en zo ziet men nu dat het uiteindelijk de hermenetiek is die aan de psychoanalyse een epistemologische identiteitspiegel aanreikt waarin deze zich zonder enige vervorming kan herkennen, ook in haar meest intieme eigenheden als daar zijn het affectieve avontuur en het psychodynamisch onbewuste.

Maar indien men in die richting denkt, dan staat heden ten dage de psychoanalyse voor een grote uitdaging. Zowel theoretisch als praktisch moet zij haar gevonden of weergevonden identiteit uitwerken en inwerken. Als zij zich als hermeneutische wetenschap aandient, moet zij zich volwaardig gedragen en als wetenschap en als hermeneutiek. Zij staat voor de noodzaak het hermeneutisch methodologische ontwerp in en doorheen het psychoanalytische werk te onderkennen en te preciseren, en voor de psychoanalyse als wetenschap een adequaat en genuanceerd instrument van hermeneutische reflectie en situering uit te tekenen. Waar blijft een studie over de rol van de context in de psychoanalytische interpretatie? Wie schrijft een studie over de epistemologie van de psychoanalytische meerduidigheid? Waar vindt men een opene en toch veeleisende bezinning over de epistemologische mogelijkheden en grenzen van de symboolduiding? Wie belicht voor ons het concrete aanwenden van het aanvaardbaarheids criterium in de psychoanalyse? Wie bestudeert de rol van de wetmatigheid in de psychoanalyse, een onderwerp dat ik hier spijtig genoeg niet heb kunnen aanraken? Wie tekent ten slotte een werkmodus uit, die van hand tot hand kan worden overgeleverd, en die er kan toe bijdragen de hermeneutische toetsingsprocedure qua inhoud en vorm gestalte te geven en traditioneel te maken in de psychoanalytische literatuur? In de plaats van haar duidingen zonder meer als verworvenheden te poneren zou de psychoanalyse er

inderdaad soms goed aan doen deze in een toetsbare modus naar voor te brengen, de toetsingsprocedure toe te lichten, de alternatieve duidingsmogelijkheden te expliciteren en te evalueren, en de uiteindelijk aanvaarde duiding met de passende en genuanceerde zekerheids- of onzekerheidsindex naar voor te brengen. Qua modus van verwerking en presentatie, het zij gezegd, kan de psychoanalyse heel wat leren van de gedragscanon die geldt in de experimentele wetenschappen: *fas est ab hoste doceri*, zouden wij durven zeggen, indien u tenminste bereid bent het Latijnse *hostis* hier als constructieve tegenspeler te vertalen.

Werk is er dus te over, dit is in elk geval duidelijk. Nu de psychoanalyse haar hermeneutisch terrein heeft aangekocht is er zoals u ziet uitnodigend veel plaats om er mooie gebouwen op te trekken. Het is dus nu alleen nog wachten op promotoren, architecten, aannemers, en hoe dan ook: werkers. Kan zo'n toekomstperspectief jongeren aanspreken? Eén interessante mogelijkheid tekent zich alvast reeds af, indien wij ons opnieuw begeven op het terrein van het epistemologische veldwerk. Het is namelijk reeds bij herhaling gebleken dat bij het aanwenden van een meer geperfectioneerde hermeneutische methodiek dan degene die Freud zelf heeft benut, er onvermoede rijkdommen aan interpretatieve structuren in Freuds gevallen aan de oppervlakte komen. Dit is mijn ervaring met betrekking tot Freuds Haitzman-geval,³³ en ook die van Daniël Devreese met betrekking tot Freuds Schreber-geval.³⁴ Anders gezegd: de psychoanalytische benadering die zich consequent tot de hermeneutiek bekent en er naar handelt, stelt nog mooie bevindingen in het vooruitzicht.

Uitdagingen voor de hermeneutiek

Ik heb tot nu toe de uitdaging duidelijk gemaakt die volgt uit de confrontatie van de psychoanalyse met de hermeneutiek, een uitdaging die kan uitwaaiëren in heel wat onderzoeksprojecten en concrete opdrachten. Maar wat volgt er uit die ontmoeting voor de andere gesprekspartner, voor de hermeneut? Gaat die vrij uit naar een rustbed dat met lauweren is bedekt?

Geenszins. Want het blijkt dat de hermeneutiek als methodologie tot

³³ Vandendriessche, Gaston. Christoph Haitzman's paintings. An unknown seventeenth-century pictorial codex of diseases and medicaments. *Acta Belgica Historiae Medicinae: special issue containing the proceedings of the XXXIInd International Congress on the History of Medicine (1990)*, 1991, (in druk).

³⁴ Devreese Daniël. Anatomy of soul murder: family romance and structure of delusion in the memoirs of D.P. Schreber. *Psychoanalytic Review*, (in druk).

nu toe haar eigen potentieel onvoldoende heeft uitgewerkt en gesystematiseerd. Zij heeft haar eigen methodologisch instrumentarium niet voldoende naar zijn essentiële dimensies uitgewerkt: loop in de richting waar u kijkt, kan men inderdaad ook in deze zin aan de hermeneutiek zeggen, u bent in die richting zeker nog niet ver genoeg gegaan. De eerste nieuwe taak zou dan tegelijk bestaan in een bundeling en in een verdieping, zij het dan met behoud van alle terechte specificiteiten. De hermeneutiek als methode ligt vooralsnog versnipperd over veel hermeneutiekjes, naar gelang het concreet en soms zeer beperkt terrein waarop zij werkzaam is binnen het raam van de humanities.³⁵ Er is inderdaad nood aan een bundeling van het hermeneutisch epistemologische en methodologische inzicht, ook al opdat de hermeneutiek als volwaardige gesprekspartner zou kunnen optreden wanneer aan haar uit disciplines zoals de psychoanalyse, vragen worden voorgelegd of wanneer het tot constructieve dialogen komt met een andersgerichte epistemologie en methodologie.

Binnenin die ontwikkeling naar essentie en synthese zie ik echter één belangrijke en haast paradigmatische taak, en die is in nauwe aansluiting te zien met wat wij hebben besproken in het raam van de hermeneutische toetsingsmogelijkheid van de psychoanalyse. Hermeneutiek is voor velen een met hoop beladen woord, maar jammer is het dan wanneer men merkt dat dit woord nog vaak stamelt wanneer het gaat om de bezinning omtrent het hermeneutische aanvaardbaarheids-criterium: het epistemologische uitwerken van de canon van interpretatie, het onderkennen van de logische en methodologische schakels die men in de hermeneutiek aanwendt wanneer men een interpretatie wetenschappelijk aanvaardt of verwierpt, m.a.w. wanneer men een duiding toetst. Want in de wetenschap gaat het uiteindelijk daarom: wat geaffirmeerd of vermoed wordt toetsen op zijn houdbaarheid. Het verder uitwerken van de hermeneutische canon, en het situeren van dit toetsingscriterium in vergelijking met andere, eveneens valabele toetsingsprocedures die in casu in het psychologische bedrijf gangbaar zijn, is inderdaad een taak waaraan de hermeneutiek zich niet zou mogen onttrekken, in het belang van haarzelf, maar ook in het belang van disciplines zoals de psychoanalyse die op haar beroep doen en met haar samenwerken.

³⁵ Youniss, James. Boekbespreking van: Packer, Martin J. & Addison, Richard B. (Eds.). *Entering the circle: Hermeneutic investigation in psychology*, 1989. *Contemporary Psychology*, 1991: 17.

De hier getekende uitdagingen profileren zich op de achtergrond van een ontwikkeling in de psychologie waarvan wij thans getuige zijn, een ontwikkeling die door sommigen wordt gezien als een hermeneutisch reveil. Wij merken inderdaad, en gelukkig maar, „the growing acknowledgment that the problem of meaning lies at the heart of psychology” en die evolutie wordt treffend gemetaforiseerd als „The belated union of Hermes and Psyche,..”³⁶ Dit reveil, hoe waardevol ook, is echter mijns inziens ten dode gedoemd indien het niet berust op een degelijk uitgewerkte hermeneutische epistemologie en methodiek. De soms zo waardevolle oprispingen en de kreet voor een nieuwe psychologie die wij in de humanistische psychologie hebben gehoord heeft uiteindelijk niet zo veel opgeleverd, precies omdat de epistemologische en methodologische basis van het nieuwe approach te zwak is uitgewerkt geweest. De wijsgerige hermeneutiek mag dan nog in vele opzichten aantrekkelijk zijn, op het vlak van de hier gestelde problematiek kan die niet volstaan. De hermeneutische dimensie in de psychologie en meer bepaald in de psychoanalyse kan alleen dan van uit vaste fundamenteën verder worden opgebouwd indien zij kan terugvallen op een degelijk uitgewerkte en degelijk ingeoeffende hermeneutische methodologie. Er is dus nog heel wat werk voor de jongeren, niet alleen aan de kant van de psychoanalyse, zoals we hebben gezien, maar ook aan de kant van de hermeneutiek. Mogen die jongeren dan denken dat het hier, gezien de hoge en moeilijke eisen, gaat om taken die hun krachten te boven gaan? Ongetwijfeld, maar laat mij toe als afscheidnemende oudere uit ervaring dit ene te zeggen: wie een moeilijk en langdurig probleem aandurft heeft vooraf nimmer de krachten om dit op te lossen; die krachten bekomt men onderweg van het probleem zelf, want dat laat u niet meer los.

Het is nu stilaan tijd geworden dat we eens gaan zien hoe het staat met de twee monniken die in de wandelgang van het klooster op elkaar zijn gebotst en met wrevel elkaar hebben aangepakt. Ik heb tot nu toe mijn best gedaan om beschaafd Nederlands te spreken, maar op het einde van zo'n lange les wordt dat wel wat zwaar, en bovendien, voor wie het

³⁶ Mahoney, Michael. Boekbespreking van: Messer et al. (zie noot 15) *Contemporary psychology*, 1990: 1150.

niet weet, het Westvlaams heeft iets sappigs dat óók zijn waarde heeft. De schele monnik zei aan de bijziende: kiekt wa daje lopt, en de bijziende antwoordde aan de schele: lopt wa daje kiekt. Nadien, gaat het verhaal verder, leefden beide monniken nog lang en gelukkig: de ene keek inderdaad waar hij liep en de andere liep inderdaad waar hij keek, ze botsten niet langer op elkaar en, naar het verhaal besluit, hebben ze later samen nog veel mooi werk verricht. Je gelooft het of je gelooft het niet, maar waar is het in elk geval.

Hazenfonteinstraat 1
3050 Oud-Heverlee

Received May 1991